

Муниципальное казенное общеобразовательное учреждение
«Онгудайская средняя общеобразовательная школа имени С.Т.Пекпеева»

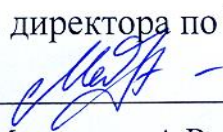
РАССМОТРЕНА

на заседании ШМО

Протокол № 1
от «29» августа 2025 г.

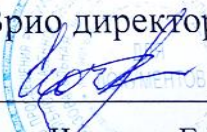
СОГЛАСОВАНА

Зам. директора по УВР

Мендешева А.В.

УТВЕРЖДЕНА

Врио директора школы

Чочкина Е.В.

Приказ № 359
от «29» августа 2025 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
учебного предмета «РОДНАЯ (АЛТАЙСКАЯ) ЛИТЕРАТУРА»
для обучающихся 5-9 классов

Онгудай 2025

ЈАРТАМАЛ СӨС

«Төрөл (алтай) литература» деп үредүлү предметтин иштеер программазы 5-9 класстын үренчиктерине келиштире тургузулган. Төрөл (алтай) литературала иштеер программа мындый окылу документтерле башкарынып тургузулган:

- 1) Россия Федерациянын Конституциясы;
- 2) «Россия Федерацияда үредү керегинде» деп Федерал жасак, 2012 жылдын январ айынын 29-чы күни, № 273-ФЗ (кубултулган ла толтырылган);
- 3) «Россия Федерациянын албатыларынын тилдери керегинде» деп Россия Федерациянын Жасагы, 1991 жылдын үлүрген айынын 25-чи күни – № 1807-1 (кубултулган ла толтырылган);
- 4) Төс текши үредүнинг Федерал эл-тергеелик үредүлик стандарты (Россия Федерациянын үредүлик министерствозынын при казыла жөптөгөн. 2021 жылдын күүк айынын 31-чи күни – № 287);
- 5) Төс текши үредүнинг бодоштыра тургузулган төс үредүлик программазы (текши үредү аайынча федерал үредүлү-методикалык биригүнинг жөбиле жарадылган – протокол № 1/22, 2022 жылдын тулаан айынын 18-чи күни);
- 6) Россиянын албатыларынын төрөл тилдерин үредери керегинде Концепция (РФ-нын үредүлик министерствозынын коллегиясы жөптөгөн. 2019 жылдын үлүрген айынын 1-кы күни – № ПК 3вн).

«ТӨРӨЛ (АЛТАЙ) ЛИТЕРАТУРА» ДЕП ҮРЕДҮЛҮ ПРЕДМЕТТИН ТЕКШИ ХАРАКТЕРИСТИКАЗЫ

«Алтай литература» деп үредүлү предмет жаш үйенин көгүс-байлыгын, жадын-жүрүмге көрүмин ле кылык-жанын өскүреринде сүреен жаан учурлу. Ол үренчиктердин күүн-санаазынын (эмоциональный), санаа-укаазынын (интеллектуальный) ла жарашты сезер (эстетикалык) өзүминде төс жерде туруп, телекейди ондоорына ла бойынын ук-төзин билерине баштандырып, калыктын көрүм-шүүлтезине, жандаган жанына, түүкизине аңылу аяру эдет.

Литературанын аңылу темдеги – кееркедим сөстин болужыла аңылу сүр-кебер бүдүрүп, эбиреде жүрүмди эстетикалык кебинде жартаары ла көрөри. Литература үренчиктин жарашты сезерин элбедерине, байлык көгүстү болорына жаан камаанын жетирет. Кееркедим чүмдемел ажыра жайалтазын бастыра жанынан элбеде ачып, төрөлине чындык күүндү, жарашты ла бийик күүн-тапты сезер, ондоор үренчик таскадары учурлу.

Онын учун программага кееркедим ле бийик кеминде чүмделген ле текшикижилик сурактар тургузулган чүмдемелдер кирген. Төрөл литератураны өскө калыктардын литературазыла түндештире үренгени тузалу ла једимдү. Айдарда, алтай бичиичилердин чүмдемелдерин ээчиде өскө калыктардын литературазынан тексттерди көчүрме ажыра берилген.

Тилдин бастыра бар байлыктарына үредип, баланы сөстин күчин сезерине, сөстин учурын ондоорына, сөстөн чындыкты бедиреерине, сөсти кайкаарына, бойынын санаазын сөс ажыра көргүзүп билерине үредип салары учурлу. Литературалык үредүнинг төзөлгөзинде тургузулган кееркедим чүмдемелдер алтай, орус ла телекейлик классика литературанан туруп, үренчиктерди мындый нравственный категорияларга јединип билерине ууламјылайт: чындык, килемји, ак-чек ле төрөлзөк, кижиге күүндү (гуманизм), айыл-јурт ла биле.

«Алтай литература» деп үредүлү предметти текши орто школдордо үредеринде баштамы класстарда үренгенин алтай тил, Туулу Алтайдын түүкизи ле Россиянын түүкизи, орус литература, күүнинг ле јуранарынын предметтери ортодо колбуларды ајаруга алар керек. Мындый колбуда үренген предмет үренчиктин эрмек-куучынын байыдарына, түүкилик санаа-шүүлтелү болорына, кееркедим ле кеендик жарашты сезерине, эбиреде телекейди баа лап билерине ууламјылап, јайаандык иштер бүдүреринде болушту болор. Иштеер программада алтай литературанын түүкилик өзүминин бастыра алтамдары (калыктын чүмдү сөзинен баштайла,

эмдиги өйдүн литературазына јетире), орус ла Россия Федерациянын өскө дө калыктарынын ла өскө ороондордын литературалары (көчүрме) ајаруга алынган.

«ТӨРӨЛ (АЛТАЙ) ЛИТЕРАТУРА» ДЕП ПРЕДМЕТТИ ҮРЕДЕРИНИН АМАДУЛАРЫ

Алтай литератураны үредеринин төс амадулары:

- элбек көрүм-шүүлтөлү, текши культураны билер, текшикижилик байлыктарла таныш, өс литератураны анылап билер, төрөлине чындык күүндү үренчик өскүрери;
 - үренчиктин билгирлерин ле јайалталарын элбедип, јүрүмдүк амадулар тургузуп билерине үредери;
 - алтай, түрк карындаштык, орус ла өскө ороондордын литературазыла таныжып, јаныс ла ондоп алар эмес, литературный кереестер аайынча бойынын шүүлтезин ачык-јарык айдып, ылгап билери;
 - литературанын урогында Кижиле Сөс төс ајаруда болгонын чокумдап, текстти бастыра јанынан ширтеп, кееркедим сөстин ийдезине, сүр-кеберлердин јажыдына, ойгорлык шүүлтенин учурына ајару эдерине үредери;
 - үренчиктерди үнле анылап кычырып билерине, текстти јартап, бастыра јанынан ылгап, кееркедим тексттин учуры аайынча бойынын көрүмин чыгара айдарына үредери;
 - кееркедим чүмдемелдин учурын јартаар аргаларды билери не, кычырганы аайынча бойынын шүүлтезин айдып, текст тургузарына үредери;
 - текши үредү билгирлерге ле эдилгелерге јединери (амадулар тургузары, пландап билери, керектү материалды талдап, бедиренип билери, ла ө.ө.);– үренчиктердин эрмек-куучынын темиктирери;
 - алтай бичиичилердин чүмдемелдерин кееркемелдин өскө бүдүмдериле тундештирери. 5-9 класстардын программалары төрт төс бөлүктөн турат: «Калыктын чүмдү сөзинен», «Јебрен түрк литературанан», «Алтай литературанан», «Өскө калыктардын литературазынан».
- 5-8 класстардын программасында «Алтай литература» деп бөлүкте бичиичилер литературанын өзүп келген јолы аайынча ээчий-деечий кийдирилген. 9 класстан ала үренчиктер алтай литератураны үйеленгени аайынча үренип баштайт. Кажы ла класстын программасында үренчиктердин бүдүретен ижи, литературалык ондомолдор чокум берилген. 5 класста үренчиктер баштамы класстарда үренгенин эске алынып, «Алтай литература» деп курска көчөт. Үренчиктердин төс бүдүретен ижи – көнү, үнле анылап кычыраына үренери, план, аннотация тургузары, кычырган кееркедим текст аайынча кычырым (отзыв) бичијри, текстти куучындаарынын башка-башка бүдүмдерин билери, кееркедим текстти ылгаары, текст аайынча сурактарга каруу берери.

«ТӨРӨЛ (АЛТАЙ) ЛИТЕРАТУРА» ДЕП ПРЕДМЕТТИН ҮРЕДҮ ПЛАНДА ЈЕРИ

«Алтай литература» деп үредү предметтин частары 5-9 класстарда школдын үредү планы аайынча 2 частан тургузулган

«Төрөл (алтай) литература» деп үредү предметтин содержаниязи

5 класс

Калыктын чүмдү сөзинен – 19 час.

Табышкактар. Темаларга бөлінгени. Тапкырлардын маргааны. «Эң ле тапкыр!»

Кеп сөстөр. Олордын бүдүмдери, учуры ла чүмделгени.

Кеп, укаа, чечен сөстөрдин маргааны.

Чөрчөктөр. А.Г.Калкин «Алтын-Кажык» деп чөрчөкти кычылары, сүр-кеберлерине ајару эдип, учурын ондооры. Чөрчөктөги сүр-кеберлердин кылык-јанын көргүскен темдектерге ајару эдип, куучындаары. «Алтын-Кажык» деп чөрчөктин үзүгине јурук јурап корулаары.

Јадын-јүрүмле колбулу чөрчөктөр. «Сынару». Сынару ла акалары. Кычырып, сюжедин толо куучындаары. Аказы ырысту Сынарунын айлында.

Кай чөрчөк лө улу кайчылар - Н.У. Улагашев. Кай чөрчөк «Өскүс-Уул» Н.У.Улагашев. Өскүс-Уулдын јүрүми. Өскүс-Уул Көк-Бөрүнин јуртында. Өскүс-Уул ла Саныскан-байдын уулдары маргаанда. Эрлик-Бийдин јеринде. Алтайына јанганы. Кай чөрчөктин аңылу темдектерин айдары. «Калыктын чүмдү сөзи» деп тест иш.

Јебрен түрк литературанан – 2 час.

Јебрен түрк өй – улу өй. Таш бичимелдер керегинде јетирү. VI – VIII чактарда ташта бичилген чүмдемелдер керегинде јетирү. Түрк элдин јадын-јүрүми.

Алтай литературанан - 46 час.

М.В.Чевалков «Сыгырган ла јалку Бака». Басняны чокум, јарт үнле анылап кычылары.

Текстте үредү (мораль) сөстөрдин учурын јартаары. М.В.Чевалковтын көчүрме ижи. Басняларын кычырып, И.А.Крылов «Куу, Чортон ло Рак» деп баснянын төс шүүлтези. Баснянын телекейинде. Басня чүмдеер

Г.И.Чорос-Гуркин – јурукчы ла чүмдеечи. «Кара-Көл» - ар-бүткеннин јурамалы. Сөслө јураарына темигери.

М.В.Мундус-Эдоков «Айу», «Аң өйи», «Элик» деп куучын-јурамалдардын үредү учуры.

П.А.Чагат-Строев «Күүктин үни». Лирикалык геройдын сүр-кебери, онын күүн-табы, күүн-санаазы.

Кайкамчылу кижии П.В.Кучияктын јүрүминен. «Адыјок» - автобиография бүдүмдү чүмдемел.

«Соок» деп үзүкти үнле анылап кычылары. Улустын озодогы јадын-јүрүми керегинде. «Јас» деп үзүкке кычырганы аайынча план тургузар.

Ч.И.Енчинов «Аргымак». Үлгерди кычырып, төс темазын јартаары.

А.Ф.Саруева «Серүүн аралда». Үлгерди үнле анылап кычылары, төс темазын, кееркедим эп-аргаларын табып јартаары. Јайгы аралда. Јурук јурап корулаары.

И.В.Шодоев «Ирбизек». «Јаскы сүүнчилер ле кородош». Үзүкти кычырып, јартамал (комментарий) эдери. «Табы јок кемзиниш» деп үзүкти кычырып, алтай күреш керегинде санаа-шүүлтезин айдары. «Маргаанду күрештер» деп бажалыкты кычырар.

К.Ч.Төлбөсов «Таныбаган». Ада-Төрөл учун Улу јуу керегинде куучын өткүрери. Адалары таныбаган балдардын ал-санаазы. Тангынан кычылары.Бүдүмји ле сакылтанын терен учуры.

Ч.Айтматов «Солдаттын уулы». Куучынды кычырып, сюжедин куучындаары.

А.О.Адаров «Кичинек јурукчы» үлгерди чокум, јарт кычырып, түп шүүлтезин айдары.

Л.В.Кокышев «Алтай тилиме». Үлгерди чокум, јарт кычырып, эске үренерине ченежери

В.Т.Самык «Төрөлиме јанар». Калык ла төрөл јер бирлик болгоны. Э.М.Палкин «Сары киштейт» - кўски кеендик јурук. Автордын үлгерлежи, тузаланган эп-аргалары.

Э.М.Палкин «Сары киштейт» - кўски кеендик јурук. Автордын үлгерлежи, эп-аргалары.

Ш.П.Шатинов «Эрјине» (повесттин үзүги). Јуу өйинде балдардын јүрүми ле ижи. Турлуда иш башталды.Үзүкти лаптап кычырып, төс шүүлтезин айдары. «Эрјине» деп бригаданын төзөлгөни.

Б.Я.Бедюров «Эр-Адучак баатыр». Үлгерде Эр-Адучак баатыр деп сүр-кебердин учуры.

Сейран Сахавет «Бозого ажыра телекей».

А.Я.Ередеев «Күлүмжи». Литературалык чөрчөктүн темазы, сюжеди, үредү учуры.

К.Ч.Төлөсов «Тамчы». Лаптап кычырап, куучындаары. Баштапкы тамчыда сыр-каткыда иш.

Борбыйактын ойыны.

В.Т.Самык «Менин төрөгөндөрүм». Кижиле ар-бүткөннүн колбузы. «Менин төрөгөндөрүм» деп үлгөргө журук жураары.

Б.Брехт «Кышкы куучын». Кижиле ар-бүткөн.

А.Я.Ередеев «Энезинин жайлузында». Эркешле Мергендеп уулчактардын сүр-кеберлери. «Баштапкы болуш», «Эки жол» деп үзүктү кычырып, жолдордун учурын жарттаары.

Лу Синь «Чаазыннан эткен жылан».

Ж.Б.Каинчин «Кызыкчап ла Кураанак». Баланын телекейи – чүмдемелде. Күзелештин нажылары ла «таныштары». Куучыннын төс шүүлтезин темдектеери.

Жыл туркунына үрөнгөнин каттап көрөри – 1 час. Тест иш.

6 класс

Кире сөс – 1 час. Кееркедим литературада кижинин сүр-кебери көргүзүлгөни.

Калыктын чүмдү сөзинен – 12 час. Алкыш сөс. Алкыш сөстүн куулгазын телекейинде.. Соожын. Соождардын бүдүмдери. «Жердин бүткөни», «Бортык тынду кижиле», «Мечин». Кычыртып, толо куучындаары. Кеп куучын. «Каспа», «Тодоштор», «Иркиттер» Кычыртып, толо куучындаары.

Легенда куучындар. «Алмыс эмегенге айылдаганы». Кееркедим кемин жарттаары. Кай чөрчөк лө улу кайчылар - Н.У. Улагашев. Кай чөрчөк «Көгүтей». Көгүтей ла кумдус уул. Кускун-Кара баатыр ла Кан-Кереде – антыгарлу нажылар. Кай чөрчөктүн аңылу кееркедим эп-аргаларын табып, айдары.

Жебрен түрк литературадан – 3 час

V – XII чактарда ташта бичилген чүмдемелдер керегинде жетирү. Түрк элдин жадын-жүрүмү. Билге-каганга учурлалган таш кереес (VIII-чи чак). Кереесте түрктөрдүн түүкилик жолун жарттаары

Алтай литературадан – 52 час. М.В.Чевалков «Чөбөлкөптүн жүрүмү». Г.И.Чорос-Гуркин – журукчы ла чүмдечи. «Алтай ла Кадын» - ар-бүткөннүн журамалы журукта ла чүмдемелде. М.В.Мундус-Эдоков «Жайгы энир» деп үлгөргө ылгамал. «Карагуланын жаргызы» деп басняны кычырып, шүүлте айдары. П.В.Кучияктын жүрүминен. «Үч кыс» (Драманын үзүгү). С.С.Суразаков «Кайчы». Кайчынын сүр-кебери. И.В.Шодоев «Межелик». Амыр жаткан алтайларга жуу-чак түшкөни. И.П.Кочеев «Митяш». Балдар жагыскан. Алтайдын ар-бүткөни А.Ф.Саруева «Туулар чечектеринин кожон» ла А.О.Адаровтын «Кара суу» деп үлгөрлеринде. Э.М.Палкин «Алтай». Алтайдын сүр-кебери. Л.В.Кокышев «Туулардан келген балдар». Б.У.Укачин «Ак уй мөөрөйт». Өткөн өйлөрдү эзеткени. П.В.Самык «Таадаларыска кереес сөс». А.Я.Ередеев «Солон»». К.Ч.Төлөсов «Эненин кару балдары». С.К.Манитов «Элик». Ар-бүткөн ле кижиле. Аркада болгон драма. М.Пришвин «Кардын алдында куштар». Н.Б.Бельчекова «Тайгыл». Ж.Б.Каинчин «Ай эски түн». К.Ч.Төлөсов «Бистин журт жийт кижинин көзиле». Энеликтин ле тилдин темаларынын колбузы. Б.К.Суркашев «Эненин эрке сөстөри»А.М.Самунов «Тилинди, балам, ундыба». Жүрүмде адалардын учуры. В.Т.Самык «Адамнын колдору», Ж.Дашдондог «Менин адам».

7 класс

Калыктын чүмдү сөзинен – 7 час

Кожон – албатынын чүмдеген поэзиясынын лирикалык жанры. Кожондордун жанрлары, учуры, кееркедер эп-аргалары. Түүкилик кожон. Төс шүүлтези ле чүмделген эп-аргалары, күрмелгези ле учуры. «Кан-Алтай». Алтайдын сүр-кебери, кожондо түүкилик айалгалар. Кай чөрчөк «Алтын-Туу». Кай чөрчөкти үзүктөп, үнле анылап кычыраы. Өлөнчинин буудактарын өдүп чыкканы. Чокум, јарт кычыраы. «Ойто јаныш јок!» Алтын-Туујынын болужы. Сөслө јураары. Баатыр кыс кааннын айбыларында. Сүр-кеберлерди анылаары. Алтын-Туујынын јенүзи. Кай чөрчөктин төс шүүлтези, кееркедими.

Јебрен түрк литературанан – 2 час

Тонйукук. Јуучылдын јолы керегинде јартамал сөс. Кереес таштан көчүрилген текстле иш. А.О.Адаров «Тонйукуктын санаалары». Тонйукуктын сүр-кебери јуралганы.

Алтай литературанан – 59 час

М.В.Чевалков «Кырачы ла Анчы» - баштапкы алтай туујы. Туујынын үредү учуры.

Г.И.Чорос-Гуркин «Алтай». Чүмдемелде Алтайдын сүр-кебери јуралганы, чүмдемелдин мотивтери.

М.В.Мундус-Эдоков «Маргаан». Сүр-кебердин учуры, тузаланган эп-аргалары.

П.А.Чагат-Строев «Ойгор-Баатыр». Туујыны чокум, јарт кычыраы. Түүкилик ой лө онын кееркедим телкемин ондогоны аайынча айдары. Туујынын төс шүүлтези.

П.В.Кучияк «Өскүс-Уул». Чокум, јарт кычырып, толо куучындаары. Јаны жүрүмге јүткүгени. Төс геройдын көрүм-шүүлтези өскөни. Чүмдемелдин сюжеди ле геройлары аайынча схема тургузары. Чүмдемелдин тургузылганы, кееркедим эп-аргалары.

Ј.Т.Бедюров – јуучыл үлгерчинин чүмдемелдери. Јуунын јаландарынан ийилген чүмдемелдер.

Ч.И.Енчинов «Ай канатту шонкорым». Лирикалык геройдын күүн-санааларын, ич санааны једимдү јетиргени. Куучын тургузары. «Төрөлин корыган јуучыл таадам» (јуучылдар керегинде). Ч.И.Енчинов «Ай-Тана». Текстти жүзүндеп кычыраы. Драманын жүрүмдеги учуры, сюжеди ле төс шүүлтези.

М.Джалиль «Јайым ла бар болзо чы», «Кушкаш». Јайымнын учурын јартаары. Үлгердин түп-шүүлтези.

И.В.Шодоев «Качук» (үзүктер). Јууда турушкан үй кижинин сүр-кебери. Төс геройдын жүрүмдик јолы керегинде кычырганы аайынча куучындаары.

А.Ф.Саруева «Алтын-Көлим». Алтын-Көлдин сүр-кеберин јураган эп-аргалар. Үлгерде кееркедим сөстин учурын јартаары.

Ч.А.Чунижеков «Мундузак» – автобиографиялык чүмдемел. Үнле анылап кычырып, јартамал эдери. Чүмдемелдин төс геройынын кылык-јаны. Јүрүмдик јолынын чийүзин темдектеери.

Өскө калыктардын литературазынан. С.Тока «Араттын сөзи». Алтай ла тыва калыктардын түүкилик јолы керегинде јетирүлер. Озодо улустын күч жүрүми. Чүмдемелдин сюжедин, темазын, көдүрилген сурактарын айдары.

С.С.Суразаков «Көндөй мылтык». Озогы жүрүм көргүзилгени. Кычырып, кыскарта куучындаары. Кижинин јайымы неден де баалу деп шүүлтени јартаары. Түүкилик ойди көргүскени.

Л.В.Кокышев «Дикарка». Граждан јуунын өйлөринде алтай калыктын жүрүми көргүзилгени. Эне кижинин сүр-кебери јуралганын темдектерге тайанып, куучындаары. Ар-бүткеннин јурамалынын учурын јартаары. Куучыннын адын јартап, төс удурлажу, сюжеттин өзүми, куучындаачы ла автор керегинде санаа-шүүлтени чыгара айдары.

Л.В.Кокышев «Эски гардеробтын ичинде (Бөрүктер)". Куучынды үнле анылап, жүзүндерле кычыраы. Шоодылганду куучында эки телкем көргүзилгенин аярып, чүмдемелдин ондайын јартаап алары.

Л.В.Кокышев «Культуразы јок немелер». Үлгерди кычырып, жүрүмдик учурын јартаары.

А.О.Адаров «Сүүмји меге күн берген». Үлгердин тзөгөзінде салынган сезимди ачары.

Б.У.Укачин «Өлтүрген болзом тороны». Чүмдемелдин автобиография тзөлгөзи, чындык жүрүмдик учуралдар салынганын јартаары. Јуу өйинде ач-үреннин жүрүмин көргүскени. Чокум-јарт кычырып, текстке јуук куучындаары. Төс лө болушчы геройлор. Сүр-кеберлерле түндештирү иш өткүрери.

Б.У.Укачин «Төрөлим». Чүмдемелди учурлу бөлүктөрине бөлип, үнле анылап кычыраы, күүн-санааны чыгара айдып, шүүлте эдери. «Кичү Төрөлим керегинде сөс». Төрөл јурты керегинде материал јууп, шинжү иш бүдүрери. Презентация көрөри.

Б.У.Укачин «Тайганын јангы». Чүмдемелде «Ар-бүткен ле кижии» деп тема көдүрилгени. Сүр-кеберлерге түндештирү характеристика берери. Кычырганы аайынча шүүнип куучындаар. Ар-бүткен ле кижинин колбузы бичикте ле жүрүмде. Төс темазын ла шүүлтезин айдары.

Ш.П.Шатинов «Алтай чөрчөк». Философиялык учурлу чүмдемелге ылгамал эдери. Јарт кычырып, төс шүүлтезин јартаары.

Ј.Б.Каинчин «Кайчы». Кайчылар керегинде сөс. Презентация ишти көрүп, билерин айдары. Ойгор сөстү Кайчынын жүрүми. Лаптап кычыраы. Шыраны ла тороны јенген ойгор сөстин терен учуры, ийдези. Чүмдемелди үзүктери аайынча кычырып, толо куучындаары.

Уулчактардын сүр-кебери, олордын жүрүминде кай чөрчөктин учуры. Кычырганын куучындаары. «Ойгор кайчылар» деп үлекер тургузары.

Э.М.Палкин «Аржан». Аржан –алкыш-быйанду суу. Үлгерде күүн-санаа, күүн-тап солынганы. Үлгерди шүүлтези аайынча бөлүктөргө бөлип, кажы ла бөлүкте ар-бүткеннин јуругын айдары.

Ч.Т.Айтматов «Ак кереп (чөрчөкти ээчий)». Уулчакта эки чөрчөк болгон. Ар-бүткенди чеберлеери деп тема көдүрилгени. Мүүстү Эне-Мыйгак керегинде чөрчөк- таадазынын чөрчөги. Персонажтардын кылык-јангы керегинде көрүм-шүүлтени айдары.

А.Я.Ередеев «Ажудагы балыктар». Ар-бүткенди корыыры ла чеберлеери аайынча экологиялык сурактарды тургусканы. Чокум, јарт кычыраы. Урок-презентация. «Ару көлдө!» Кортымаштын тапкан эп-сүмези јуруктарда.

Б.Я.Бедюров «Бис ончобыс – карындаш». Најылыктын темазын ачканы.

В.Т.Самыков «Алтайдын ла кижиликтин уулы». Кижии ле јер-телекейдин колбузы. Кижинин бийик учуры, јер үстинде каруулузы.

Өскө калыктардын литературазынан. Экзюпери А. «Кичү-бий». Кижинин ле ар-бүткеннин колбузы, кижинин каруулузы. Философиялык чөрчөк, притча.

Бабрашев В.В. «База ла как куру келдим, эне». Лирикалык геройдын күүн-санаалары. Үлгердин төс шүүлтезин, үредү учурын айдары.

Маскина Ј.Я. Јурамал-куучындар «Төрөл симфония». «Күски Алтайым» «Кулады». «Јайлуда» - анылузын, темазын јартаары. Түндештирү иш.

Сартакова С.М. «Тилим». Алтай тилдин учуры керегинде шүүлте айдылганын јартаары.

Манитов С.К. «Јүрүмнин тыны». Чүмдемелде түүкилик өй көргүзилгени.

Јейнектин сүр-кеберин ле кылык-јанын көрөри. Үзүкти лаптап кычырап.

Шукшин В.М. «Бөрүлер». Кижинин кылыгы јеткерлү кызаланду айалгада.

Тест иш. Јыл туркунына үренгенин катап көрөри.

8 КЛАСС

Кире сөс. Литература – кееркемелдин бир бүдүми. Кееркедим ле билим литературанын башказы. Сүр-кебердин учуры. Кееркедим кеп деген ондомол. Литературада жанр бузулбас кеп болгоны. Литературанын бүдүмдерге ле жанрларга бөлүн гени. Жанрлардын тизүзи, олордын бөлүнгени ле жанрлардын кеби. Литературалык чүмдемелдин кееркедим телекейи. Литературалык ууламјы деп јетирү. Литературанын төс ууламјылары: классицизм, сентиментализм, романтизм, реализм, модернизм.

КАЛЫКТЫҢ ЧҮМДҮ СӨЗИ

Кай чөрчөктөр – баатырлардын ат-нерелү керектери керегин де эпикалык чүмдемелдер. Албаты бойынын текши жадын-жүрүмин, тартыжузын, амадузын, ак-чек күүн-санаазын поэтический сөс ажыра көргүскени. Эпос ло албатынын түүкизи. Кай чөрчөктөрдүн жебрен өйлөрдөн бери өзүп көндүккени.

С.С. Суразаков кай чөрчөктөрдүн өзүм жолынын этаптары керегинде. Патриархально-родовой строй тужындагы эпос (төс темазы, сюжеди ле геройлары). Кай чөрчөктө эрте-феодальный общественнын колбулары көргүзүлгени. Патриархально-феодальный өйлөрдө чүмделген эпос. Атту-чуулу алтай кайчылар ла омордын репертуары: Н. Улагашев, А. Калкин, К. Кокпоева, С. Савдин, Ш. Марков ло онон до өскөлөри. Кай чөрчөктин поэтический эп-аргалары: сюжеди ле сайлама зы. Гипербола, гиперболалу тундештирүлер. Метафора, турумкай бүдүмдер ле жаантайын айдылар сөстөр. Эпитеттер. **Литературалык ондомолдор:** Эпос керегинде ондомол. Жебрен өйдө чүмделген эпостын тематиказы ла сюжеттери.

«Маадай-Кара» – эрте феодальный общественный колбулар тужындагы эпос. Төс темазы ла түп шүүлтези. Амыр учун турушкан жаан ийде-күчтү баатырлардын сүр-кеберлерин албаты түүклик каандарга – жуу баштаачыларга, жон кулданаачыларга – удурлаштырарга чүмдегени. Баатырлардын ла омордын өштүлеринин сүр-кеберлерин көргүскен поэтический эп-аргалар. Алтай албатынын оос чүмделгези ле эмдиги өйдөги албатынын культуразында онын бүдүмдери. Диалект тилдердин фольклоры керегинде жетирү. Сибирьдеги калыктардын эпикалык чүмдемелдери керегинде текши жетирү. «Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока» деп серия бичиктер керегинде жетирү. «Алтын-Арыг» – хакас албатынын кай чөрчөги.

Литературалык ондомолдор: оос поэзиянын чындык учуры керегинде жетирү. Алтай жанжыккан үлгерликтин анылузы. Билим ле кееркедим көчүрмелер.

АЛТАЙ ЛИТЕРАТУРАНАН (XX ч. экинчи жарымы)

Чүмдемелдин кееркедим телекейи, ууламжызы. Литературалык чүмдемелдин кееркедим телекейи керегинде билгирди теренжидери. Автордын кееркедим телекейи ле литературалык ууламжынын анылузы. «Мар» ла «ууламжы» деген ондомолдорды бой-бойынан ылгаштырары. Литературанын төс ууламжылары: классицизм, сентиментализм, романтизм, реализм, модернизм. Чүмдемелдин кееркедим телекейин ле литературалык ууламжыларды колбуда көрөринин уур-күчтери. Литературанын бүдүмдери: эпос, лирика, драма.

Литературанын жанрлары: роман-эпопея, роман, повесть, куучын, очерк, притча; туују, баллада; лирикалык үлгер, элегия, послание, эпиграмма, ода, сонет; комедия, трагедия, драма.

И. В. Шодоев. Бичиичи керегинде сөс. «Кызаланду жылдар» (түүкилик роман). Чүмдемелде алтай калыктын тартыжузы, олјодон ло базынчыктан аргаданганы, бой ынын јайымына ла тангынан јадарына амадаганы. Јуучыл баатырлардын ат-нерези, төрөлчи күүни, бийик амадузы. Түүкилик 39 романдардын («Кызаланду жылдар», «Тан алдында») документ төзөлгөзи. Эске алыныштар ла калыктын оос чүмдемелдерин је димдү тузаланганы. Төс геройлордын (Карчага, Чече, Түүкей) сүр-кеберинде фольклордын эп-аргаларын тузаланганы. Ый улустын ак-чек санаазы, амадузы, Јанар ла Карчаганын јаркынду сүү жи. Романда өштүлердин кылык-јаны.

ӨСКӨ КАЛЫКТАРДЫҢ ЛИТЕРАТУРАЗЫНАН

И. Есенберлин. «Чөлдөрдүн јайымы учун». Казах бичиичи кере гинде кыска жетирү. Чүмдемелде төрөл јеринин јайымы учун тар тыжузын көргүскени. Чүмдемелдин түүкилик төзөлгөзи.

Литературалык ондомол: түүкилик роман деген ондомол. Сюжетти өскүрүп турган бүдүмдер. Кееркедим сүр-кебер, лирика туралык геройдын сүр-кебери, сүр-журугу. **Куучын-эрмекти темиктирери:** И.В. Шодоевтин «Кызалан ду жылдар» ла И. Есенберлиннин «Чөлдөрдүн жайымы учун» деп чүмдемелдерде бичиичилер түүкилик сурактарга баштанганы. Үренчиктерди түндөштүрү ылгамал өткүрерине үредери. Кычыр ган чүмдемелдерди түүкилик сурактарла колбоп, кееркедим чүмдемелдерде чындык керектерди бичиичилер канайда көргүзүп турганына ажару эттирер. Романда түүкилик чындык ла кееркедим чындык керегинде жетирү бичиир иш. Алтай Россияга бойынын күүниле киргени керегинде түүки билим иштер керегинде жетирү берери.

Кееркемелдин өскө бүдүмдери ле колбу. Г.И. Чорос-Гуркин нин «Кан-Алтай» деп эки вариант журуктарынын түүкизиле таныштыру.

Танынан кычылары: С.С. Суразаков. «Улалу».

С.С. Суразаков. Бичиичи керегинде сөс. «Чанкыр энирде». Лирикалык геройдын өкпөөринген көдүрүнүлү санаалары. Алтайда чанкыр энирдин журугу. Журамал лириканын анылу темдектери ле лирикалык геройдын күүн-табы.

«Аргымак» деп тууы. Төс геройдын олјодо төрөлин санап ку нукканы. Кеп куучынды үлгер кептү жазап, тууынын төзөлгөзи не салганы. Кире сөстин кееркедим учуры. Автордын тузаланган эп-сүмези.

Литературалык ондомолдор: Журамал лирика. Лирикалык ге рой. Тууы деген ондомол керегинде билгирди элбедер. Фольклор ло колбу. Сүр-темдек. Чүмдемелдин жанжыкканы аайынча тургузулга ны (эдилгенин өзүп барганы): экспозиция, керектин башталганы, бийик кемине жеткени, чечилгени, учы).

Эрмек-куучынды темиктирери: Калыктын кеп куучыны чүм демелдин төзөлгөзине салынган деп, үренчиктерге жартап, түн дештирү ылгамал өткүрүп, оны бичиирине үредери. Кычырган чүмдемелди түүкилик сурактарла колбоп, кееркедим чүмдемел дерде чындык керектерди бичиичилер канайда көргүзүп турганы на ажару эттирер. **Кееркемелдин өскө бүдүмдери ле колбу.** А.В. Анохин. «Бег аргамака» (сюита).

Танынан кычылары: Л.В. Кокышев. «Кызыл чечек».

Л.В. Кокышев. Поэт керегинде сөс. «Аргымак». Үлгерде Алтайдын сүр-кебери уйуктап јаткан баатырдый јуралганы. Аргымак ат – өйдin чырайын керелеген сүр-темдек. Поэттин көрүми, тузаланган эп-аргалары. Оос поэзия ла эмдиги литературанын колбузы. «Тумантык Аркыт». Драмада граждaн јуу көргүзүлгени. Алтайдын калыктары чаксыраганы. Албаты-јон актар ла кызылдарга бөлүнгени. Адазы ла уулы ортодо колбулар үзүлгени. Коронын сүр-кебери өзүмде көргүзүлгени. Драманын сюжеди ле сайлама зы. Куучындаачы-автордын сүр-кебери. Бичиичинин табынты зы (эпостын, лириканын ла драманын биригип колболышканы), кееркедим эп-аргалары. Драмада кожоннын учуры. Өткөн өйдin керектерин јаныдан баалаганы. «Јерлик гладиолус». Јүрүмди тын сүүгени ле ичкери удурa тар тынганы. Алтай поэзияда чечектин сүр-темдегинин учуры.

«Ундубагар». Алтай эл-јон үргүлјик болуп улалар. Алтай тилдин ле культуранын өзүми. Поэттин кереес сөзинин учуры. Лирика лык геройдын өй лө кижи, төрөл лө өскө јер керегинде санаалары.

Литературалык ондомолдор: Сүр-кебер. Сүр-темдек. Өй лө телкем (Хронотоп). Трагедия деген ондомолды элбеде билери. Лирикалык геройдын күүн-санаазы. Сүр-темдектердин учуры. Автордын көрүми (позиция). Пафос. Тема. Төс шүүлтези. Курч сурактары.

Эрмек-куучынды темиктирери. Жадын-жүрүм кубулганы ла коштой, улустын кылык-жаны кубулуп турганы жанынан эрмек-куучын өткүрер. Бу айалга калыктын тилине кандый салтарын жетирет деп суракты шүүп көрөр. «Тумантык Аркыт» деп көргүзү-ойын аайынча жетирүлөр табып кычырап, шүүжип көрөр.

Тагынан кычыраары: М. Шолохов. «Мен» (көчүрөөчи – Ж.Б. Каинчин).

А.О. Адаров. Үлгерчи керегинде сөс. «Комус». Автордын түүки айалгаларга баштанганы керегинде кыска жетирү. Алтай калыктын күүлик ойноткызыла оморкогоны. Поэттин айлаткыш санаалары, амаду-күүни. Балладанын белге учуры керегинде.

«Гуркиннин журуктарын көрүп тура...». Жарлу журукчы, ойгор чы ла чүмдеечиге учурлалган үлгер. Журукчынын салымын ла үргүлжик журуктарын кайкап, санааларга алдыртканы, күүн-табын жетиргени.

«Тонйукук» (тууынан алынган үзүктөр). Өткөн класстарда жебрен түрк тема айынча үренгенине тайанып, поэттин литературада бу тема аайынча жедимдерин көргүзөр. **Литературалык ондомол:** Баллада деген жанрдын анылуу темдектери.

Эрмек-куучынды темиктирери: А. Адаровтын үлгерин туза ланып, Г.И. Чорос-Гуркиннин үлгерде адалган журуктарынын бирү зи аайынча чүмдемел бичиир. **Кееркемелдин өскө бүдүмдери ле колбу.** «Кан-Алтайга көдүрүлгени» деп көргүзү-ойын аайынча куучын-эрмек өткүрери. Г.И. Чорос-Гуркиннин журуктарыла иш.

Тагынан кычыраары: А.О. Адаров «Күл-тегиннин көлөткөзи» (сонет).

Э. М. Палкин. Бичиичи керегинде сөс. «Ээчий-деечий турадыс». Үлгерде койчы кижинин кемзинчеги, улустын кылык-жаны жедимдү журалганы. Жакшы керектер жасты разын илезине чыгарат. Лирикалык геройдын күүн-табын жартап, кижиле ой керегинде жартамал эдери. Поэттин үлгерлежи.

«Кый темдек». Эбиреде кубулгазынду жүрүмге лирикалык геройдын көрүми: ачылталары, ар-бүткенди корып аларынын сурактары.

Тагынан кычыраары «Амыр» (тууынан алынган үзүктөр). Төрөл жери жиит кижинин көрүмиле. Жүрүмдеги кубулталар ла жашөскүрим. Төс геройдын төрөл жериле колбузы, онын учуры.

Литературалык ондомолдор: Тууы. Кееркедим чүмдемелдин тили. Эссе. Эссеистика. **Эрмек-куучынды темиктирери.** Литературалык тема аайынча чүмдемел-эссе. Чүмдемелде көргүзүлгөн ой лө төс герой керегинде үренеечи бойынын санаа-шүүлтезин чыгара айдынып бичири. Чүмдемел-эссенин келиштире планын тургузуп, тезистер талдап, класста шүүжип көрөри.

Кееркемелдин өскө бүдүмдери ле колбу. И.И. Ортоңуловтын, В.П. Чукуевтин журуктарыла иш.

ӨСКӨ КАЛЫКТАРДЫН ЛИТЕРАТУРАЗЫНАН

Р. Акутагава «Жөргөмөштин учугу» (көчүрөөчи – Ж.Б. Каинчин). Кижиле эткен керектери учун каруулу болоры деп төс көрүм-шүүлтенин учурын жартаары.

Б. У. Укачин. Бичиичи керегинде сөс.

Б.У. Укачиннин эжерликтери ле экчеликтери. Олордын кееркедим учуры. Б.У. Укачиннин көчүрүштери (Исикава Такубоку «Бир ууш кумак» деп бичикке кире сөс. А.С. Пушкин. «Сүүштин ле ижен чинин жимиртү магы». А. Даржай. Үлгерлер).

Литературалык ондомолдор: Танка. Хокку (хайку). Кееркедим көчүрүш ле билим көчүриш. Кееркедим телекей. Психологизм.

Эрмек-куучынды темиктирери. Түндештирү ылгамал өткүрери. Үлгерлер. Япон поэттин үлгерлери алтай тилге көчүрүл гени. Кижинин элес эткен күүн-табын жетиргени. **Тагынан кычыраары.** Б. Бедюровтын ла Б. Укачиннин япон поэзиянан көчүрүштери. «Сок жагыс уулы».

Куучында көдүрүлгөн сурактар, төс удурлажу. Эмил Эдискиновичтин сүр-кебери журалганы. Куучыннын сюжеди, сайламазы. Автордын айладуларынын учуры. Чүмдемелде психологизмнин терен учуры.

Тангынан кычыраары: А.О. Адаров «Јууда өлгөн уулы», К. Паустовский «Телеграмма».

Эрмек-куучынды темиктирери: тангынан кычырган чүмдемелдердин сюжедиле Б.У. Укачиннин «Сок јангыс уулы» деп куучынын тундештире көрөри.

Ш. П. Шатинов. Бичиичи керегинде сөс. «Јол, сакылта ла эне». Јол – эленчикке сагыштан чыкпас эзем. Ада-Төрөл учун Улу јууга баргандарды јылыйтканы – эненин көксинде. Сакылтанын терени ле учуры. Эненин чөкөбөзи, улу иженчизи. Автордын үлгерлежи, бичиир мары. Сүр-темдектердин учуры. «Мен – таиш кезер». Јебрен кереестерди корыыры ла чеберлеери деп шүүлте. Герой јаны санаа алынып, јана баспас тартыжуга чыкканы.

«История алдымда» деп ода. Чүмдемелде төрөл јерине, калыгына, онын өткөн түүкизине мак. Лирикалык геройдын күүн-санаазы. Автордын тузаланган кееркедим эп-аргаларынын учуры.

Литературалык ондомолдор: сүр-темдек деген ондомол. Сүр-кебер ле сүр-темдектер. Токтоду (пауза) – үлгердин эп-аргазы. Ода.

Эрмек-куучынды темиктирери. Ш. Шатиновтын «Јол, сакыл та ла эне» деп үлгеринин адынын учуры керегинде чүмдемел бичири.

Кееркемелдин өскө бүдүмдериле колбу. И.И. Ортонуловтын «Сакылта» деп адалган Ада-Төрөл учун Улу јууга учурлалган јуругыла иш.

Тангынан кычыраары. А. Адаровтын, Б. Укачиннин јууга учурлалган үлгерлери.

К.Ч. Төлөсов. Бичиичи керегинде сөс. «Кубал баскан от јанында санаалар» (1997).

«Кайда ол јол?». Јуунын шыралу јылдары журалганы. Уулчактын ару ла ак санаалары, бүдүнкей ле јаркынду амадулары. Кееркедим телекей ле баланын телекейи. Өй лө телкемнин учуры. Чүмдемел де сүр-кеберлердин тизүзи.

Литературалык ондомолдор: Сюжет ле сайлама (тургузулган бүдүми). Психологизм. Јолдын сүр-темдеги ле чүмдемелде онын учуры.

Эрмек-куучынды темиктирери: эске үзүк үренип, чокум ла јарт куучындаары.

А.Я. Ередеев. Бичиичи керегинде сөс. «Текийт өбөгөн». Каргандар ла јииттер ортодо колбу. Алтай биленин анылузын төс геройдын сүр-кебери ажыра көрөри. Кижинин бу јүрүмдеги јери ле учуры. Бичиичинин тузаланган кееркедим эп-аргалары.

Литературалык ондомолдор: Куучындаачы-автор. Автордын сүр-кебери.

Эрмек-куучынды темиктирери. Бичиичинин чүмделгеzi к регинде кандый бир статьянын үзүгиле иш.

Кееркемелдин өскө бүдүмдериле колбу. В.П. Чукуевтин ле И.И. Ортонуловтын јуруктарыла иш.

Тангынан кычыраары. А.Я. Ередеевтин өскө дө куучындары.

В.Т. Самыков. Үлгерчи керегинде сөс. «Төрөл јеримнин јаражын ајыктап...». Поэттин көрүми: өткөн, келер өйлөр керегинде санаалар. Алтайыла, јүрүмле оморкогоны.

Литературалык ондомолдор: Ондайы ла кеби деп ондомолдорды үренген чүмдемелдерге тайанып јартаары.

Эрмек-куучынды темиктирери. «Төрөл јеримнин јаражын ајыктап...» деп санаа-шүүлтени улалтып куучындаары.

Кееркемелдин өскө бүдүмдериле колбу. Ада-Төрөл учун Улу јуу керегинде кожондор ло јуруктарды тузаланары.

Танынан кычыары. Б.У. Укачин. «Тус» (үлгер).

Ж. Б. Каинчин. Бичиичи керегинде сөс. «*Көстөриме туулар көрүнзин*» (көнү куучыннан алынган үзүк). Респрессиянын ла Ада-Төрөл учун Улу жуунын кийиндеги ойди алтай литературада көргүскени. Мызылдын сүр-кебери. Төрөл телкем ле өскө телкем деп ондомолдордын учуры.

«Көзибисте Көк-Кайа». Кижиле ар-бүткеннин колбузы. Чүмдемелде сүр-кеберлердин учуры. Көнү куучыннын кееркедим кеми.

Танынан кычыары «Баш ла болзын...». Төс геройдын сүр-кебери. Байлу агаш (Теле кейлик агаш) ла чүмдемелде онын учуры.

Литературалык ондомолдор: Чүмдемелдин кееркедим телкеми ле тили деген ондомол. Сүр-темдектердин учуры. Көлөткө лө чүмдемелде онын учуры.

Эрмек-куучынды темиктирери. Класста үренген чүмдемелдер керегинде билим иштер табып, ылгамал өткүреринде тузаланып үренери.

Кееркемелдин өскө бүдүмдери ле колбу. И.И. Ортоңулов. Бай терек. (гравюра).

Танынан кычыары. В.М. Шукшин. «Тын уул».

Б. К. Суркашев. Үлгерчи керегинде сөс. «Базырыктагы баатырдын сүнези». Лирикалык геройдын ал-санаалары; кижиле бойын бурулап, јарт эмес сурактарды јартага ны. Сүр-темдектин үлгерде көрүм-шүүлтени теренжидер учуры.

«Алтайда эңир». Поэттин куулгазын телекейиле таныжары. Көскө көрүнер журук јуралганы, амыр ајалгада агару күүн-тап сезилгени.

Литературалык ондомолдор: Автордын көрүми (позиция). Тема. Төс шүүлтези. Курч сурактары.

Эрмек-куучынды темиктирери. Текстти јетирүзи ле учуры јанынан ылгаары, башка-башка бүдүм кычырыштар өткүрүп билери (таныжу, көрөри, бедиренери ле о.ө.) **Кееркемелдин өскө бүдүмдери ле колбу.** Г.И. Чорос-Гуркин «Кезер таш» (1912 ј.) **Танынан кычыары.** Б. Бурмалов. «Јебрен корумдар», К. Ельдепова «Пазырыкта сүнелер».

Б.Я. Бедюров. Үлгерчи керегинде сөс. «Себи-Бажынын јанары». Јиит кижинин амадулары, өкпөөрин гени, јаны јүрүмге үстүккени. Үлгерди үнле анылап кычыары. «Там ла там төрөл јуртымнан ырап...». Лирикалык геройдын төрөлине чындык күүни, кунукчулдын олјозында болгоны. По эттин үлгерлежинде тузаланган эп-аргалардын ла токтој түжер темдектердин учуры. «Кезер таш». Үлгердин төс шүүлтези. Ој лө калык деп тема аай ынча куучынды улалтары.

Литературалык ондомолдор: Јар куучын (публицистика). Тема. Төс шүүлтези. Курч сурактары.

Эрмек-куучынды темиктирери. Талдап алган үлгерди чокум кычыары.

Танынан кычыары. А. Адаров. «Јаан телекейге јол» (повесть тен алынган үзүктер). **Ј.Я. Маскина.** Бичиичи керегинде сөс. «Көгөл мүркүт ујазы» (повестьтен алынган үзүктер). Јеткер ден аргаданган улустын өңжүп өскөни. Сүр-темдек болгон байлу куштын учуры. Бичиичи калыктын кеп куучындарын эптү туза ланганы. Бичиичинин чүмдеер мары ла тилинин аңылузы.

Литературалык ондомолдор: Мар. Бичиичинин мары. Кееркедим телекей.

Эрмек-куучынды темиктирери. Чүмдемелге элгештирим бичијри. Алтай калыктын байлу тындулары, байы ла өскө түрк укту калыктардын чүм-јандарынын колбузы керегинде билим статьялар табып, түндештирип көрөри.

С. Сартакова. Ўлгерчи керегинде сөс. «Таныжалы» (бичикке кире сөс). Публицистикалык статьяда поэттин аныланган темалары ла ајару эткен курч сурактары. «Өскө тил – өскө салым». Лирикалык геройдын төрөл тил керегинде айдып турган шүүлтезинин учуры. Өскө лө бойынын дегени ўлгер ажыра јарталып турганы. **Литературалык ондомолдор:** Ўлгерлеш. Уйгаштыру. Чўмдемелдин тили. Эрмек-куучынды темиктирери. «Өскө тил – өскө салым» деп тема аайынча эссе бичири. А.И. Балинанын тургускан «Байлыгым» деп спектакльдын көрўзи (СД). Көргөн спектакльге бойынын санаа-шүүлтезин бичири.

ӨСКӨ КАЛЫКТАРДЫҢ ЛИТЕРАТУРАЗЫНАН

А. Даржай «Коноочы». Тыва бичиичи керегинде јетирў. Ўлгердин төзөлгөзинде јебрен көрўм салынганы. Лирикалык геройдын кўўн-санаалары, сезимдери. Ўлгердин тўп шүүлтези. А. Ередеев тин «Конокчы» деп ўлгериле тўндештирери.

И. Гоголев «Айхал». Якут бичиичи керегинде јетирў. Ўлгер ажыра јетирген сезимдер, кўўн-тап. Ўлгердин тўп шүүлтези. Поэттин тузаланган кееркедим эп-аргалары.

9 класс

Алтайлардын түүкизинен – 3 час.

Кире сөс. Фольклор – байлык энчи болгоны. Калыктын чүмдү сөзинин жанрлары. Алтай VIII чакта Күнгер каандыктын тергеезинде. XIX чакта Алтайга келген абыстардын ижинин учуры.

Алтай калыктын чүмдү сөзинен – 6 час. Алтайга атту-чуулу шинжүчилер келгени: В.В.Радлов, В.И.Вербицкий, Г.Н.Потанин, А.В.Анохин, А.Г.Данилин. Алтай ос поэзияны жууганы ла шиндегени: XIX-чы чактын жарымынан ала XX-чи чактын башталганына јетире. Алтай калыктын көрүм-шүүлтези, јандаган јангы шинжүчилердин ижинде. С.С.Суразаков «Алтай фольклорды жууганы ла шиндегени». XX ч. 30-чы ј. ала 90-чы јылдарда оос поэзияны жууп шиндегени. Төс Азиянын (ол тоодо Сибирьдин) калыктарынын оос поэзиязында кай чөрчөктөр деп жанрдын чүмдемелдери.

Јебрен түрк литературанан – 12 час.

Алтайда табылган јебрен түрк таш бичик кереестер. Јебрен түрк бичиктер ле оос поэзиянын түней ле башка темдектери. «Түрк каандыктын улу өйи». «Күл-тегинге эзем кереес». Улу жуучылдын атту-чуулу керектерин кычырганы аайынча јартаары. Кичү кереес бичик көчүриштерде. «Јаан кереес бичик». Содержаниези аайынча түндештирү иш. «Тонйукукка эзем кереес». Жуучыл бичиичинин ойгор керектерин чүмдемелден таап, чокумдап алары. Урок-презентация «Алтай калыктын бичиктеринин түүкизинен». «Белге бичик» (IX чак), «Судур бичик». Олордын јүрүмдеги учуры.

Өскө калыктардын литературазынан – 1 час.

«Игорь-кнес ле черүзи керегинде сөс» (XII чак). («Слово о полку Игореве»)

Түрк-монгол өйликтин литературазынан (XIII-XVIII ч.) – 12 час.

«Огус каан» (XV чак). Монголдордын байлу кеп куучыны (XIII чак). Ойроттордын XVI-XVII чактарда баатыр башчылары керегинде сөс. Байбагас баатыр. Кошут укту Галдама-нойон. «Ук-төс» алтай литературанын жанры. Кеп куучын «Солтоннын уулдары». «Солтоннын уулдары» деп эки бөлүктү пьесаны кычыраы ла јартаары.

Алтай литературанан (XIX ч. тал-ортозы–XX ч. башталганында литература (20-30 ј.ј.)–18 ч.

Өйликтин аңылузы. Текши Россияда ла Туулу Алтайда кубулталар.

М.В.Чевалков. Бичиичи керегинде сөс. Урок-презентация. «Ўредү ле уткаа сөстөр». «Кырачы была Аңчы» - баштапкы алтай туујы. «Чөбөлкөптүн јүрүми» деп автобиографический повестьтин чүмделгени, учуры. Повестьте географический, этнографический ле түүкилик материалдарды шиндеп јартаары. Повестьтин бичилген кеми ле эп-аргалары.

И.М.Штыгашев «Алтай кижинин Киев, Москва ла оны эбиреде јорыктаганы» («Путешествие алтайца в Киев, Москву и её окрестности»), «Ўредүге киргени». Јол-јорыктагы чүмдемелдери.

Г.И.Чорос-Гуркин. Салымы ла чүмделге јолы. Урок-презентация. «Алтай» (Алтай кижинин өскө талада ый-сыгыды). Алтайдын сүр-кеберин сөслө јураары. «Алтай ла Кадын». Алтай – Г.И.Чорос-Гуркиннин чүмдемелдеринде төс сүр-кебер. «Кызына бичиген самаранан» (үзүк). Калыктын түүкилик салымын ла улу журукчынын иштерин, куучын кептү үлгерлерин колбуда шиндеери. И.Ефремов «Туулар ээзинин көли» (повесть). М.В.Чевалков, И.М.Штыгашевтин ле Г.И.Чорос-Гуркиннин алтай литературада учуры ла јери.

Алтай тема орус бичиичилердин чүмдемелдеринде – 6 час.

В.В.Радлов «Алтайла јорыктаганы (1860 јыл)», «Из Сибири»

Н.М.Ядринцев «В дальних странствиях». Алтайлардын јүрүмин көргүскенин јартаары.

В.Я.Шишков «Чуйда болгон керектер» деп куучындардын төс темалары, түп шүүлтези.

XX –чи чактын 20-чи јылдардагы эл-јондык ла литературалык айалга – 10 час.

Литература ла культуранын өзүми. Алтай фольклорды жууганы, онын өнжигени.

Н.А.Каланаков. Пьеса «Јангы јүрүм». Өйлө кожо келген кубулталардын учуры.

М.В. Мундус-Эдоков. Јүрүми ле чүмделгеzi. Урок-презентация. М.В. Мундус-Эдоковтын кееркедим телекейинин аңылузы. Үлгерлеринин тематиказын, төс шүүлтезин јартаары.

М.В.Мундус-Эдоковтын баснялары «Түлкү ле күртүк», «Бөрү ле тийиннин балазы», «Кас ла

турна». «Кузуктын ижи», «Айу», «Ан өйи», «Баштапкы кар» деп куучындардын кееркедими ле тös сурактары. «Озогызы ла эмдигизи» деп пьесанын тös темазы, тартыжунын учуры. Ылгамал эдери. Пьесада јаны өйдин улузынын сўр-кебери. Пьесанын тўп шўўлтези. Јыл туркунына ўренгенин катап көрөри. Тест иш.

«ТӨРӨЛ (АЛТАЙ) ЛИТЕРАТУРА» ДЕП ПРЕДМЕТТИ ЎРЕНЕРИНДЕ ЈЕДИНЕТЕН ТУРУЛТАЛАР

Ўренчиктин тангынан бойынын өзүмиле колбулу турулталар

Иштеер программада ўренчиктин бойынын өзүмиле колбулу турулталарга јединери аайынча ўредўлў ле таскамал тазыктыру иш бир ууламјыда барып, алтай литературанын кееркедим чўмдемелдеринде салынган калыктын јанжыккан социокультуралык ла көгўс-байлыктарына келижип, эл-јон ортодо тудунуп билер ле бойын билерине, бойы бойын тазыктырынарына, өрө өзөрине, алдынан бойы көрўм-шўўлтелў болорына ууламјылаган болор керек.

Граждан таскамал:

- төрөлинин гражданини болуп, онын јасактарын ла тап-эриктерин бўдўрери, өскө улустын јайымын, јилбўлерин ле тап-эриктерин тооры;
- Россия ичинде элдердин байлыгыла, культуразыла колбулу билгирлерле таныжып, текши кижилик учурын јартап билери;
- ўренчиктин төрөлине чындык кўўнин таскадары, төрөл литературазын билери ле алтай бичиичилерле оморкооры;
- ўренчиктердин көгўс-санаазын байыдары ла эстетический көрўмин элбедери; алтай элдин өс литературазын, тўўкизин, культуразын билери; өскө калыктардын литературазын билип, учурын ондооры;
- бойынын билезинин, школынын, јуртынын/калазынын, талазынын, ороонынын јўрўминде эрчимдў туружары, ол ок өйдө литературада көргўзўлген айалгаларла тўндештирўде көрөри;
- бойынын угы-төзи керегинде билери, өс (этникалык) көрўмин элбедери;
- кандый ла бўдўм экстремизмди, базынышты/јабыс көрўшти (дискриминация) болдыртпазы;
- кижинин јўрўминде башка-башка социальный институттардын учурын ондооры;
- поликультурный ла поликонфессиональный текшијондыкта граждандардын тös тап-эриктерин, јайымын, бой-бойы ортодо колбулар тударынын эжилерин литературага тайанып ондооры;
- коррупцияга удур тартыжар эп-аргаларды билери;
- өмөликте башка-башка бўдўм иштерди бўдўрерине, бой-бойына болушка келерине, ондожорына белен болоры ла литературанын темдектерине тайанары;
- школдо балдардын бойлары башкарынар кыймыгузында эрчимдў туружары;
- улуска болушка келер (гуманитарный) иште туружарга белен болоры (волонтерство, болуш керексиген улуска).

Төрөлчи кўўндў болорына таскадары:

- поликультурный ла көп профессиональный текшијондыкта бойын Россиянын гражданини деп сескени, төрөл тилин, тўўкизин, Алтай Республиканын ла Россия Федерациянын калыктарынын культуразын, Россия Федерациянын калыктарынын литературазын алтай литератураны ўренип тура, билерге јилбиркегени;
- төрөл Алтайынын ла Россиянын байлык једимдерин баалаганы – калыктын билимде, кеендикте, спортто, технологияларда, јуучыл нерелерин ле иште једимдерин, ол тоодо кееркедим чўмдемелдерде көргўзўлгенин база;

– Россиянын, Алтай Республиканын ла өскө дө региондордын государственный сүр-темдектерин (символикасын), байрамдарын, түүкилик ле ар-бүткеннин энчизин, ороондо журтап турган өскө дө калыктардын чүм-јандарын ла јанжыгуларын тооп, олор кееркедим литературада канайда көргүзүлгенине ајару эдер.

Ич-көрүм санаа, көгүс-байлыгын таскадары:

– литературалык чүмдемелдерде персонажтардын эткен керектерин, кылык-јангын баалаар талдашту учуралдарда чындык көгүс-байлыктарга ла ээжилерге тайанары;
– бойынын эткен керектерине, кылык-јангына баа берерине белен болуп, ол ок өйдө өскө дө улустыйын ајарып, кийниндеолор кандый турулталарга экелерин сананып, кижилик ле јаннын тап-эриктеринин ээжилерин буспаска амадаар;
-текшијондык ээжилерге келишпес керектер этпеске ле болдыртпаска амадаар, кизи танынан ла текшијондык телкемде јайым ла каруулу болорын ундубас.

Јарашты сезерине (эстетикалык) таскамал:

– јүзүн-башка бүдүм кеендиктерге, бойынын ла өскө дө калыктардын јанжыгуларына сескир болоры, кеендик, ол тоодо кееркедим литература да кижиге көдүрүнү күүн-санаа экелип турганын ондооры;
– кееркедим литература ла культура улус бойын көргүзеринде, бой-бойы ортодо колбулар тударында сүрекей учурлу болгонын сезери;
– төрөлинин ле телекейдин кеендигинин байлыгын, этностордын культуралык јанжыгуларын ла калыктардын јайаандыгын ондооры;
– башка-башка бүдүм кеендиктерде бойын көргүзерге амадаары.

Су-кадык ла јарык күүн-санаалу болорына таскамал:

– бойынын јүрүмдүк ченемелинен ле кычыраачынын ченемелинен јүрүмнин баалузын сезип ондогоны;
– бойынын су-кадыгына каруулу болоры ла кадык јүрүмге јүткүүри (кадык курсактанары, ару-чек болоры, тен-тай кемјүлү амыраарын ла иштеерин ајаруга алып, јаантайын эрчимдү кыймыктанары;
– каршулу үредү (привычка) (ачу аш, наркотик, танкылаш) кийнинде эди-канына, су-кадыгына ла психический су-кадыгына каршу экелерин билери;
– школдо литературалык үредү ажыра интернетте јеткер болбостын ээжилерин буспас;
– сагыбаган јанынан табарган стрессовый айалгаларда, јадын-јүрүмде, информационный јетирүлерде ле ар-бүткенде кубулталарга бойынын ченемелин шүүп, онон ары амадуларын тургузып, турумкай болоры;
– бойын ла өскө улусты эрмек-куучынга кийдирбей јүрерин кичеери;
– литературалык чүмдемелдердин темдектерине тайанып, бойынын ла өскө кижинин күүн-санаазын ондооры;
– бойынын күүн-санаазыла башкарынып билери;
– литературалык геройлордын эткен керектеринин темдектерин ајарып, рефлексия дегенин чын билип, бойы да эмезе өскө дө кизи јастыпар аргалузын ондооры.

Ишке таскамал:

– практикалык, технологиялык ла социальный ууламјылу иш-тошто эрчимдү туружарына (биледе, школдо, јуртта, аймакта, калада), андый иштерге бойынын баштанкайыла улусты јилбиркедери ле танынан бойы бүдүрерине баштандыпар;

– башка-башка профессияларга ла иштерге тазыктыру ажыра јилбүзин тартары, ол тоодо үренип турган предметти тузаланып, кееркедим чүмдемелдердин геройларынын профессияларыла таныштырары;

– кандый бир профессияла једимдү иштеерге бастыра јүрүмнин туркунына үренеринин учурлузын ондооры;– кандый бир профессия аайынча ишке түрген үрениже берерине белен болоры; ишти ле иштин једимдерин тооры, ол тоодо алтай калыктын оос поэзиязын ла литературазын үренгенде;

– танынан үредүлик јолын, јүрүмдүк амадуларын бойынын ла текшијондык јилбүлерди ајаруга алып, тургузуп билери.

Ар-бүткенди корып-чеберлеер (экологиялык) таскамал:

– школдо алган (социальный ла естественнонаучный) билгирди эбиреде ар-бүткенде эптү тузаланары, эткен керектери ар-бүткенге каршу экелбезин деп ижинин алтамдарын чокум сананып тургузары;

– экологиялык культуранын кемин бийиктедери;

– экологиялык курч сурактардын учурын ла олордын аайы-бажына чыгатын јолды табары;

– ар-бүткенге каршу экелип турган керектерди јууктатпазы аайынча кееркедим чүмдемелдерде айдылганын јүрүмде билгир тузаланары;

– ар-бүткенде, технологиялык ла социальный телкемде бойын төрөл јеринин гражданини болгонын чокум билери;

– экологиялык ууламјылу акцияларда, кыймыгулалда эрчимдү туружары.

Билим билгирлер аайынча таскамал:

– литературалык чүмдемелдерге эмезе танынан бойы кычырган бичиктерге тайанып, кижиликтин, ар-бүткеннин ле текшијондык өмөликтин, анайда ок кижинин ар-бүткенле, эл-јоннын телкемиле колбуларына эмдиги өйдүн билимдери ажыра ајаруга салар;

– тилдин ле кычыраарынын культуразы телкемди билип аларэп-арга деп ондоп, терен билгир алар; школдогы литературалык үредүликте шинжү иш өткүреринин төс ууламјыларыла быжубилгир алары.Үренчикти эбире кубулчан социальный ла ар-бүткеннин телкеминде түрген эптежи, бойынын јерин табарына ууламјылаган

Ар-бүткенде ле јүрүмде болуп турган кубулталарга турумкай болорынын таскамалы:

– улустын ортозында јүрер ченемел алып, бойынын јажына келиштире башка-башка социальный рольдор бүдүрерине үренип,эл-јон ортодо (биледе, өмөликте) јүреринин ле текшијондык ээжилерле терен таныжып, башка культуралык телкемнин улустарыла колбу тудуп билери; литературалык чүмдемелдерде башка-башка социальный рольдорлу персонажтардын кылык-јанын шиндеп, баалап билери.

– өскө улустын ченемелине ле билгирине ачык күүндү, олорло колбу тударга белен болоры; – өскө улустан үренерге јангы билгир, ченемел аларына белен, јарт эмес айалгаларда таскамал иш ажыра бойынын билерин тузаланып, узын бийиктедер јилбиркек үренчик таскадары;

– билгиринде једикпестерди сезип, бойынын санаа-укаазынын өзүминин алтамдарын тургузуп билери;

– анылу сөстөрлө, ондомолдорло, төс терминдерле тузаланып билери, ар-бүткеннин, текши эл-јондыктын ла экономиканын колбузын анылап, ылгап билери;

– бойынын эдип турган керектери ле онын ар-бүткенге јетирип турган камаанын шиндеп билери, амадузына јединери.

– сакубаган јанынан кенейте болгон (стрессовый) айалгаларды ондоп, болуп турган кубулталарды ла олордын уч турултазын јүрүмдүк ле кычыраачынын ченемелине тайанып, аайына чыгары; өдүп

турган айалганы түзедерге чын ууламҗы табары, ченемел алары, једимдү болбозын билип те турза, је керектин јакшы јанын табатаны база учурлу

МЕТАПРЕДМЕТЫЙ (ТЕКШИ ҮРЕДҮ ЭДИЛГЕЛЕ КОЛБУЛУ) ТУРУЛТАЛАР

Сананып шүүринин төзөлгө эдилгелери:

- кееркедим ле үредү тексттердин, литературалык геройлордын ла айалгалардын (литературалык айалгалар, литературанын өзүминин түүкилик үйелерин) танылу темдектери аайынчы ылгаштырып билер;
- чокум танылу темдектерин табып, литературалык объекттерди классифицировать эдип билери, оморды түндештире ле бириктире көрөри, кандый темдектери аайынча ылгамал өткүргедий болгонын талдап алар;– тургузулган сурактарды аҗарып, шиндеп турган текстте ле литературалык учуралдарда түнгейин ле башказын, омордын барын/јогын темдектеер; үредүлү иште оморды кандый темдектери аайынча анылаарын чокумдаар; бойынын алдына үредү амаду тургузуп, ого јединер аргаларды темдектеп билер;
- тургузулган сурактын јартына чыгарга кандый јетирүлер јетпей турганын темдектеер;
- литературалык айалгаларды үренгенде, омордын ортозында колбулар эмезе келишпес шылтактар неден улам болгонын јартап алары, бойынын санаа-шүүлтезин ле көрүмин айдар;
- кандый ла бүдүм текстле иштегенде, алдына тура берген курч сурактын аайына чагарга тангынан бойы эп-сүмелер табып, омордын кандый бир айалгада эн керектү болгонын талдаар;

Шиндееринин төзөлгө эдилгелери, јаантайын бүдүретен шинжү иштер:

- литературала билгир аларында сурак эн керектү шинжү инструмент болгонын билер;
- чын айалга ла күүнзеген айалганын ортозынын башказын көргүзер сурактар тургузуп билер;
- бойынын айдып турганы эмезе өскө кижинийи чындык болгонын көргүскен гипотеза тургузары, бойынын көрүмин, санаа- шүүлтезин быжулаар;
- бойы тургускан план аайынча литературалык объекттин аңылузын, шылтактарынын ла шылтуузынын колбуларын (причинно-следственные связи) ла бой-бойы ортодо јетирип турган камаанын темдектеп аларга тангынан јаан эмес шинжү иш өткүрер;
- шинжү иштин турултазында чыккан јетирүнин чын болгонын эмезе тузаланарга јараар болгонын ширтеп баалаар;
- өткүрүлген шинжүлерге, ченелтелерге, аҗарулу ширтеп көргөнине тангынан бойы түп шүүлте эдери; ол шүүлтелер чындык болгонын јартап аларга тузаланган эп-аргаларды/эп-сүмелерди билер;
- мындый эмезе бого түней айалгаларда, ол тоодо литературалык та чүмдемелдерде, анан ары канайда иштейтенин озолондыра сананып көрөр.

Јетирү информацияла иштеери:

- берилген јакылтааларды ла тургузулган сурактарды аҗаруга алып, башка-башка јерлерден (бичиктен, интернеттен) литературалык эмезе өскө дө јетирү табарга кандый ла эп-сүмелер тузаланарын билер;
- литературалык эмезе өскө дө јетирүни талдаар, ылгаар, бирлик эдип јуунадар, јартаар;
- бир ле сурак аайынча башка-башка јерлерден табылган јетирүлердин түнгейин/башказын табар;
- литературалык ол эмезе өскө дө јетирүни канайда, кандый эп-аргала көргүскенде артык болорын бойы талдаар (иллюстрация, кластер, схема, таблица, графика);
- тангынан бойы тургускан эмезе үредүчинин тургускан некелтелери аайынча литературалык эмезе өскө дө јетирүнин быжу болгонын чокумдаар;
- бу јетирүни быжу сананып алар, бирлик эдип јуунадар.

Текши үредү эдилгенин турултазына јединери

эрмектежип куучындажып колбу тудары: утуп ла айдынып билер, бойынын санаа-күүнин эбиреде айалгага келиштире көргүзөр;

бичиир ле айдынар тексттерде бойынын көрүмин көргүзөр;

сүр-темдектердин (социальный знактар) учурын билип, оморды таныыр, ачыныш-кородош эмезе удурлажу боло бергедий айалгаларды озолондыра сезип/билип, оморды туураладып, јымжадар, литературада келишкедий түней темдектер бар болзо, оморго ајарып, эрмек-куучын өткүрер;

өскө улустын санаазын, амадузын ондоп, тооп, бойынын јөпсинбей турганын јымжада ајдар;

үредү учурлу орток куучыннын эмезе блааш-тартыштын ойинде сурактарды темага келиштире берип, эрмек-куучынга јөмөжип, тургузулган үредү суракты бүдүрерине ууламјылу санаа-шүүлтезин чыгара ајдар; орток эрмек-куучында бойынын айтканын өскө улустыйыла түндештирип көрөр, көрүминин түнейин ле башказын табып, ајару эдер;

улустын алдына ижинин ченемелин, турултазын көргүзүп билер (литература билим шинжү, үлекер, эксперимент);

презентациянын амадузын ајаруга алып, болотон аудиториянын аңылузын көрүп, кандый бүдүм көргүзү болорын бойы тагынан јазап сананып шүүр (бичилген текст, иллюстрация, фото-фидео материал ла о.ө.);

биригип, өмө иштеери: алтай литературанын урокторында чокум тургузулган курч суракты бүдүреринде танынан ла бирлик командада иштегенин једимдү болгонын ајаруга алар (эки кижии, өмөликте, командада);

кожо бүдүретен үредүлү иштин амадузын алынып, ого једер иштин алтамдарын өмөлөп тургузар:

рольдорды үлежери, јөптөжөри, иштин турултазын ла иш канайда өткөнин кожо шүүжер;

бир канча кижинин шүүлтезин бириктире көрүп билер;

ишти башкаарга, јакылталар бүдүрерге, башкарып турган үренчикле јөпсинерге белен болор;

литературанын урокторында эмезе класста эмес иштерде кожо бүдүретен иштин алтамдарын тургузар, бойы эдетен бөлүк ишти чокумдаар (кажы ла кижинин арга-чагын ајаруга алып), команда да балдар ортодо бүдүретен ишти үлештирер;

өмөлик иште туружар (шүүжүлер, санаа-шүүлтезиле үлешкени ле о.ө.);

өмөликте иште үлү ижин чокум бүдүрер, бойынын ууламјызыла чындый иштеерге амадаар, командада балдарла бойынын ижин колбуда өткүрерге башкарынар;

бойынын литературалык ижинин турултазын тургузулган некелтелерге келиштире баалаар;

өмөликтин алдына ижи учун каруулу болор, турултага једерге кажы ла кижии канайда иштегенин ајарар.

Бойын бойы башкарынатан эдилгелердин турултазына јединери:

бойын бойы башкаары: үредүде ле јүрүмдүк айалгаларда болгон курч сурактардын јартына канайда чыгарын кееркедим чүмдемелдерде туштаган учуралдар ажыра сананып-шүүп, јүрүмде тузаланар;

курч сурактын аайына чыгатын јөпти танынан, өмөликте эмезе өмөликле кожо талдап алар;

үредүлик суракты (эмезе јүк ле бөлүгин) бүдүрер алтамдарды танынан бойы тургузар, бойынын ийде-күчин ле бар ресурстарды ајаруга алып, эп-сүме талдаар, талдап алган варианттарды быжулаар;

литературада берилген теманы белетеерге тургузулган алтамдарды бүдүретен план јазаар, талдап алган ууламјыны бүдүрери учун каруулу болор;

бойын бойы ширтеери: школдо литературалык үредүде бойынын ижин бойы көрөтөн эп-сүмелерле тузаланып билер, билгир аларына ла үредүге күүндү, ижинин турултазын бойы баалаар; кандый ла үредү айалгада чын баа тургузар, оны кубулткадый шүүлтезиле үлежер; онын алдында не болгонын (контекст) аяруга алып, үредү суракта кандый уур-күчтер болгодыйын озолондыра сезип, кубулуп турган айалгаларга келиштирип билер;

бүдүргөн иште турулталардын једиминин эмезе ого јединип болбогонынын шылтагын јартап билер, алган ченемелин баалаар, болгон учуралдан јакшы јанын темдектеер;

јангы айалганы, божодылган јастыраларды, онон улам алдына тура берген уур-күчтерди аяруга алып, талдап алган алтамдарына кубулталар кийдирер;

амадузынын турултазын ишти кандый айалгада бүдүргенине келиштире баалаар. **Бойынын күүн-санаазыла колбулу сагыш (эмоциональный интеллект):**

бойынын күүн-санаазын ылгаштырып ла адап үренер, бойынын ла өскө улустын күүн-санаазыла башкарып билер;

башка-башка күүн-санааны анылап, онын неден улам табылган шылтагын сананып шүүр; кееркедим литературанан алынган темдектерге тайанып, өскө кижинин ордына бойын тургузуп, онын санаа-күүнин, күүнзегенин билер;

бойынын күүн-санаазын улуска чыгара көргүзерин аяруда тудар. бойын ла өскө дө улусты аайлап билери (принятие себя и других):

литературалык геройлордын бой-бойы ортодо колбуларын сананып, өскө кижиге ле онын санаа-шүүлтезине аярулу, сананып көрөр;

бойы да, туура да кижі јастыраар аргалу деп ондоор;

бойын да, туура да кижини шоодып, электеп айтпас;

бойына ла өскө дө кижиге ачык-јарык болор; эбиреде бастыра ла не-немени аяруда тудар арга јок деп билер.

«ТӨРӨЛ (АЛТАЙ) ЛИТЕРАТУРА» ДЕП ПРЕДМЕТ ААЙЫНЧА ПРЕДМЕТ ТУРУЛТАЛАР

5 класс

Үренчиктер нени билер учурлу:

- алтай бичиичилерди ле кееркедим чүмдемелдерин билери;
- чүмдемелдердин тематиказын, тургузулган курч сурактарын, литературанын теориязын, алтай литературанын үйеленгенин билери;
- чүмдемелге ылгамал эдери, тундештирү иш өткүрери;
- чүмдемелдер аайынча бойынын көрүмин айдары, кееркедим чүмдемелди бойы јартап билери; автордын күүнин јартап билери;
- литературанын бүдүмдерин ылгаштырып билери, текстке јуук куучындап билери, текстле иштеери, куучын тургузуп билери ле о.ö.;
- кееркедим чүмдемелде сюжеттин бөлүктерин ылгаштыраары, композицияны, кееркедим эп-аргаларды, оlorдын текстте учурын јартаары;
- кееркедим чүмдемелди ылгаарында литературалык ондомолдорды билери (школдын кеминде).
- программага кирген кееркедим чүмдемелдердин ондайын;
- программа аайынча берилген литература ондомолдордын јартамалын берип;
- тексттен эпитет, тундештирү, метафора табып, онын учурын јартап;
- кееркедим тексттин сюжедин јартап;
- кееркедим чүмдемелдин темазын ла төс шүүлтезин јартап;

- лирикалык геройдын сүр-кеберин тексттен табып;
- литературалык геройго жартамал берери;
- литературалык чөрчөктин, баснянын, куучыннын жанровый темдектерин;
- куучындаганы, үлгерлегени деп ондомолдорды ылгаштырып;
- төс герой аайынча текстке тайанып, оос ло бичиир каруу берип;
- эпикалык чүмдемелге жаан эмес план тургузары, ол тоодо цитаталар кийдирген план тургузуп;
- танынан кычырган чүмдемел аайынча бойынын шүүлтезин айдып;
- кееркедим чүмдемел аайынча кыскарта бичиммел бичип;
- кееркедим текстти үнле анылап кычырып.

6 класс

Үренчиктер нени билер учурлу:

- программага кирген кееркедим чүмдемелдердин ондайын;
- программа аайынча берилген литература ондомолдордын жартамалын берип;
- кееркедим чүмдемелди ылгаарында бичилген ойиле колбоп, тексттин текшикижилик ле элдик учурын анылап билери;
- чүмдемелден төс ле болушту персонажтарды анылап;
- чүмдемелдин сүр-кеберлеринин системазын тургузуп;
- танынан геройдын характеристиказын тургузуп, онын сүр-кебери јуралган эп-аргаларды табып, јартап;
- сүр-кеберлерле тундештирү иш өткүрүп;
- кееркедим чүмдемелдин жанрынын анылузын чокум темдектер ажыра јартап;
- күүлт, уйгаштыру деп ондомолдордын учурын чокум билери;
- кееркедим чүмдемелде ар-бүткеннин јуругы, сүр-јурук, интерьер деп ондомолдорды билип, кееркедим текстте онын учурын јартап;
- литературалык герой аайынча чүмдемел иш бичип;
- чүмдемелде көдүрүлген сурактын каруузын табып, берилген материалды чокум ондооры;
- кандый бир айалга керегинде келиштире эртеден шүүлте (гипотеза) айдып, ол шүүлтени темдектер ажыра быжулаары;
- түп шүүлте чыгарып билери;
- бойынын ижин чокум пландаары, јилбүзин јарт билери;
- башка-башка бүдүмдү бичиктерле танынан иштеп билери;
- ылгап, текши шүүп билери;
- бүдүрген ишке чокум темдек тургузуп, бойынын аргаларын билери.

7 класс

Үренчиктер нени билер учурлу:

- программага кирген кееркедим чүмдемелдердин ондайын;
- программа аайынча берилген литература ондомолдордын жартамалын берип;
- литературанын үч бүдүмин (лирика, проза, драма) ылгаштырып;
- кееркедим чүмдемелде сюжетный чийүүлери темдектеп;
- үлгерде лирикалык сюжеттин учурын јартап;
- кееркедим чүмдемелде удурлажуны/конфликтти темдектеп;
- сюжеттин турган бөлүктөрүн билери: чүмдемелдин чиймелгени, эн бийик кемине јеткени, чечилгези;

- үзүктүн ылгамалы, сюжетте онын жери;
- программага кирген кееркедим чүмдемелдердин жанрын;
- кееркедим чүмдемелде тургузулган курч сурактарды жартап;
- литературалык геройго характеристика берер план тургузуп ла эки эмезе үч сүр-кеберди тундештирип;
- танынан кычырган чүмдемел аайынча кычырым бичип.
- үлгерлердин, проза чүмдемелдердин ла драма чүмдемелдердин үзүктөрүн эске куучындап;
- драма чүмдемелдин үзүктөрүн жүзүндөп кычырып.

8 КЛАСС

Үренчиктер нени билер учурлу:

- сайламанын (композициянын) анылуу бүдүмдерин ылгап ла онын учурын ондоп;
- чүмдемелдин геройларынын кылык-жанын жартап, олардын башказын ла тунгейин ылгаштырып, автордын күүнин чике билип аларга геройлорды бой-бойларына тундештирип;– эпика, лирика ла драма бүдүмдү чүмдемелдерди ылгаштыарын;
- тузаланган эп-аргалардын учурын бүткүлинче көрүп;
- кееркедим, билим-популярный ла публицистикалык текстти чын, чокум-жарт, үнле анылап кычырып;– кычыларынын кеми – бир минутта 130–140 сөстөн ас эмес;
- эпикалык чүмдемелди ле онын үзүктөрүн толо, талдап эмезе кыскарта айдып ла бичип;
- үренип турган чүмдемелге санаа-шүүлтезин айдып ла сочинение-шүүлте бичип (сурактарга толо каруу берерине ле чүмдемелдердин геройларына характеристика тургузарына);
- эпикалык чүмдемелге ле онын үзүктөрүн башка-башка бүдүмдү пландар тургузуп;
- сөсти угуза эмезе бичип айдатан санаа-шүүлтезине план тургузуп;
- танынан кычырган литературалык чүмдемелге ле кееркемелдин бүдүмдерине бойынын күүн-санаазын чыгары айдып;
- бойынын көргөни, билгени аайынча эмезе выставка-көрүдө болгоны керегинде ле онон до өскө учуралдарга чүмдемел бичиерине

9 класс

Үренчиктер нени билер учурлу:

- бүткүл тексттен бой-бойыла колбулу, керектү үзүктөрдү анылап табары, олардын колбузын шиндеп;
- тундештирип, ылгамал өткүрүп, микротемаларга бөлүп;
- танынан башка-башка бүдүмдү жайаан иштер, үлөкерлер бүдүрүп;
 - чүмдемелдин ондайын кыскарта (элбеде) бичип эмезе куучындап;
- көгүске алынып, түргөн кычырып;
- тексттин жетирүзи ле учуры жанынан ылгап, башка-башка бүдүм кычырыштар өткүрүп (таныху, көрөри, бедиренери ле о.ө.);
- көнү куучын ла орток эрмек-куучын өткүрүп, шүүлтени кубулта айдып, тилдин эп-аргаларын чын талдап;
- план, тезис, конспект тургузуп;

- түп шүүлте эдип, оны быжулап;
- санаа-шүүлтезин ле бүдүрген ижинин турултазын чыгара айдып эмезе чүмдемел иш бичип (250 сөстөн ас эмес);
- бойынын бедирениш ижинде сөзликтер, энциклопедиялар, справочниктер, информационный технологияларды тузаланып;
- үредүлү ижин танынан башкарынып, бойына некелтелер тургузуп, бүдүрген ижин баалап;
- бойынын жилбүлерин ле ийде-күчин чын ууламжылап;
- литературалык чүмдемелдин кееркедим эп-аргаларын, текши жартамалын литературалык ууламжыла колбуда көрөри (классицизм, сентиментализм, романтизм, реализм).
- литературалык чүмдемелдин тудунар-кабынар телекейинин (вещный мир) ылгамалын өткүрүп, тудунар-кабынар не-неменин (деталь) сүр-кебери ле чүмдемелде кееркедим учурын;
- литературалык чүмдемелдин эпикалык, лирикалык ла драма бүдүмдерин чын танып ла анылап;
- литературалык чүмдемелди жанры аайынча аңыланганын ылгаштырып;
- литературалык чүмдемелде өскө жанрдан кирген тексттерди табары ла олордын чүмдемелде учурын жартап;
- литературалык чүмдемелдин сайламазынын аңылузын ылгап;
- тексттен «ретроспекция», «сүмер» (вершинный), эбирилген (кольцевой) сайламанын темдектерин табып;
- лирикалык чүмдемелди бүткүлинче ылгап;
- чүмдемелдин тематиказы ла курч сурактарына жартамалды онын жанры, сайламазы ла литературалык ууламжызыла колбуда көрөри.

Тематикалык план

№ п/п	Бөлүктөр ле темалар	Частын тоозы
1	Калыктын чүмдү сөзинен	19
1	Табышкактар. Темаларга бөлінгени.	1
2	Тапкырлардын маргааны. «Эң ле тапкыр!»	1
3	Кеп сөстөр. Олордын бүдүмдери, учуры ла чүмделгени.	1
4	Кеп, укаа, чечен сөстөрдин маргааны.	1
5	Чөрчөктөр. А.Г.Калкин «Алтын-Кажык» деп чөрчөкти кычыары, сүр-кеберлерине ајару эдип, учурын ондооры.	1
6	Чөрчөктөгү сүр-кеберлердин кылык-јанын көргүскен темдектерге ајару эдип, куучындаары.	1
7	«Алтын-Кажык» деп чөрчөктин үзүгине јурук јурап корулаары.	1
8	Јадын-јүрүмле колбулу чөрчөктөр. «Сынаруу»	1
9	Сынару ла акалары. Кычырып, сюжедин толо куучындаары.	1
10	Аказы ырысту Сынарунын айлында. Чокым, јарт кычырып, учурлу темдектерин ајдары.	1
11	М. Бедушев «Сынару». Драма чүмдемелди јүзүндерле кычыары.	1

12	Сўр-кеберлердин кылык-жанын кычырганы аайынча темдектеери.	1
13	Кай чөрчөк лө улу кайчылар - Н.У. Улагашев. Кай чөрчөк «Өскүс-Уул» Н.У.Улагашев. Өскүс-Уулдын жүрүми.	1
14	Өскүс-Уул Көк-Бөрүнинг журтында. Чокум кычырып, куучындаары.	1
15	Өскүс-Уул ла Саныскан-байдын уулдары маргаанда. Жүзүндерле кычыраары.	1
16	Эрлик-Бийдин јеринде. Кычырганын текстке жуук эдип куучындаары.	1
17	Алтайына јанганы. Кай чөрчөктин аңылу темдектерин айдары.	1
18	Куучын-эрмекте кеп сөстөрдн, табышкактарды тузаланып, кычырган чөрчөктн текстке жуук куучындаары.	1
19	«Калыктын чүмдү сөзн» деп тест иш.	1
	Јебрн түрк литературанан	2
20	Јебрн түрк өй – улу өй. Таш бичимелдер керегинде јетирү.	1
21	VI – VIII чактарда ташта бичилген чүмдемелдер керегинде јетирү. Түрк элдин јадын-јүрүмн.	1
	Алтай литературанан	46
22	М.В.Чевалков «Сыгырган ла јалку Бака». Басняны чокум, јарт үнле аңылап кычыраары.	1
23	Текстте үредү (мораль) сөстөрднн учурын јартаары.	1
24	М.В.Чевалковтын көчүрме ижн. И.А.Крылов «Куу, Чортон ло Рак» деп баснянын төс шүүлтезн.	1
25	Баснянын телекейнде. Басня чүмдеер (Алтай тилле басня табып, көчүрнп бичиир- С.Суразаков, А.Селешев, Л.Кокышев...)	1
26	Г.И.Чорос-Гуркин – журукчы ла чүмдеечн. «Кара-Көл» - ар-бүткенннн журамалы. Сөслө жураарына темигери.	1
27	Атту-чуулу журукчынын бир журугын талдап, куучын тургузары «Јүрегнмде бир журук» (журук жураар).	1
28	М.В.Мундус-Эдоков «Айу», «Ан өйн», «Элик» деп куучын-журамалдардын үредү учурын јартаары.	1
29	П.А.Чагат-Строев «Күүктнн үнн». Лирикалык геройдын сўр-кеберн, оннн күүн-табы, күүн-санаазы.	1
30	Кайкамчылу кижн П.В.Кучияктын жүрүмннн. «Адыјок» - автобиография бүдүмдү чүмдемел.	1
31	«Соок» деп үзүктн үнле аңылап кычыраары. Улустын озодогы јадын-јүрүмн.	1
32	«Јас» деп үзүкке кычырганы аайынча план тургузар.	1
33	Ч.И.Енчинов «Аргымак». Үлгердн кычырып, төс темазын јартаары.	1

34	А.Ф.Саруева «Серүүн аралда». Ылгерди үнле анылап кычыраы, төс темазын, кееркедим эп-аргаларын табып јартаары.	1
35	Јайгы аралда. Јурук јурап корулаары.	1
36	И.В.Шодоев «Ирбизек». «Јаскы сүүнчилер ле кородош». Ызүкти кычырып, јартамал (комментарий) эдери.	1
37	«Табы јок кемзиниш» деп ызүкти кычырып, алтай күреш керегинде санаа-шүүлтезин айдары.	1
38	«Маргаанду күрештер» деп бажалыкты кычырып, «Күреш» деп јурукла иштеери.	1
39	К.Ч.Төлөсов «Таныбаган». Ада-Төрөл учун Улу јуу керегинде куучын өткүрери.	1
40	Адалары «таныбаган» балдардын ал-санаазы. Тангынан кычыраы.	1
41	Бүдүмји ле сакылтанын терен учуры. Лаптап кычырып, учурын јартаары.	1
42	Ч.Айтматов «Солдаттын уулы». Куучынды кычырып, сюжедин куучындаары.	1
43	А.О.Адаров «Кичинек јурукчы» ылгерди чокум, јарт кычырып, түп шүүлтезин айдары.	1
44	Л.В.Кокышев «Алтай тилиме». Ылгерди чокум, јарт кычырып, эске үренерине ченежери	1
45	Төрөл тилим керегинде сөс. Күүн-санааны чыгара айдары.	1
46	В.Т.Самык «Төрөлиме јанар». Калык ла төрөл јер бирлик болгоны. Ылгерди үнле анылап кычырып, учурын айдары.	1
47	Э.М.Палкин «Сары киштейт» - күски кеендик јурук. Автордын ылгерлежи, тузаланган эп-аргалары.	1
48	Ш.П.Шатинов «Эрјине» (повестын ызүги). Јуу ойинде балдардын јүрүми ле ижи. Турлуда иш башталды. Ызүкти лаптап кычырып, төс шүүлтезин айдары.	1
49	«Эрјине» деп бригаданын төзөлгөни. Кычырганын куучындаары.	1
50	Б.Я.Бедюров «Эр-Адучак баатыр». Ылгерде Эр-Адучак баатыр деп сүркебердин учуры. Ылгердин төс шүүлтезин јартаары.	1
51	Н.Б.Бельчекова «От ло Карганак». Куучында карганактын ла оттын сүркеберлерин јартаары.	1
52	«От-очок, От-эне» деп презентация көрүп, оттын байы керегинде куучын өткүрери.	1
53	Сейран Сахавет «Бозого ажыра телекей».	1
54	А.Я.Ередеев «Күлүмји». Литературалык чөрчөктин темазы, сюжеди, үредү учуры.	1
55	К.Ч.Төлөсов «Тамчы». Лаптап кычырап, толо куучындаары.	1
56	Баштапкы тамчыда сыр-каткыда иш. Јүзүндерле кычыраы.	1

57	Борбыйактын ойыны. Кайкал ла сүүнчинин терени. Лаптап кычырып, куучындаары.	1
58	В.Т.Самык «Менин төрөгөндөрим». Кижиле ар-бүткеннин колбузы.	1
59	«Менин төрөгөндөрим» деп үлгерге журук жураары.	1
60	Б. Брехт «Кышкы куучын». Кижиле ар-бүткен. Үлгердин төс шүүлтезин ондооры.	1
61	А.Я.Ередеев «Энезинин жайлузында». Эркеш ле Мерген деп уулчактардын сүр-кеберлери.	1
62	«Баштапкы болуш» деп үзүктү лаптап кычырып, куучындаары.	1
63	«Эки жол» деп үзүктү кычырып, жолдордын учурын жартаары.	1
64	Лу Синь «Чаазыннан эткен жылан».	1
65	Ж. Б. Каинчин «Кызычак ла Кураанак». Баланын телекейи – чүмдемелде.	1
66	Күзелештин нажылары ла «таныштары». Куучыннын төс шүүлтезин темдектеери.	1
67	Кычыларынын кемин көрөри.	1
	Жыл туркунына үренгенин катап көрөри.	1
68	Тест иш. Кычыратан бичиктердин списогы.	1

6 класс

№ п/п	Бөлүктөр ле темалар	Частын тоозы
1	Кире сөс. Кееркедим литературада кижинин сүр-кебери көргүзилгени.	1
2	Калыктын чүмдү сөзинен	12
2.1	Алкыш сөс. Алкыш сөстин куулгазын телекейинде...	1
2.2	Соојын. Соојындардын бүдүмдери. «Жердин бүткени», «Бортык тынду кижиле». Кычыр-тып, толо куучындаары.	1
2.3	Танынан кычылары. Жылдыстарла колбулу соојындарды кычырып, куучындаары. «Мечин», «Үч мыйгак», «Жети каан»	1
2.4	Кеп куучын. «Каспа», «Тодоштор», «Иркиттер» Кычыртып, толо куучындаары.	1
2.5-2.6	Тил темиктирери. «Менин сөөгим, угы-төзим» деп жетирү белетеери.	2
2.7	«Төрөл жеримнин журттарыла жорыкташ» деп ишти көрүп, куучын өткүрери.	1
2.8	Легенда куучындар. «Алмыс эмегенге айылдаганы». Кееркедим кемин жартаары.	1
2.9	Кай чөрчөк лө улу кайчы - Н.У. Улагашев. Кай чөрчөк «Көгүтей». Көгүтей ла кумдус уул.	1
2.10	Кускун-Кара баатыр ла Кан-Кереде – антыгарлу нажылар. Кычырганын текстке жуук эдип куучындаары.	1
2.11	Баатырдын тартыжузы ла јенүзи. Жартамал эдип, үзуктерди кычылары.	1
2.12	Кай чөрчөктин сүр-кеберлерин оосло жураары, анылу кееркедим эп-аргаларын табып, айдары.	1

3	Јебрен түрк литературанан	3
3.1	V – XII чактарда ташта бичилген чүмдемелдер керегинде јетирү. Түрк элдин јадын-јүрүми.	1
3.2	«Түрк энчилик бичик-биликтин јажыдын тапканы» деп ишле таныштыру. А.Т.Тыбыкова.	1
3.3	Билге-каганга учурлалган таш кереес (VIII-чи чак). Кереесте түркердин түүкилик јолын јартаары.	1
4	Алтай литературанан	52
4.1	М.В.Чевалков «Чөбөлкөптүн јүрүми». Повестьтин үзүгин чокым, јарт, үнле ангылап кычыраары.	1
4.2	Алтайлардын јүрүминен. Повестьтен алынган үзүктер аайынча иш.	1
4.3	Г.И.Чорос-Гуркин – јурукчы ла чүмдеечи. «Алтай ла Кадын» - ар-бүткеннин јурамалы јурукта ла чүмдемелде. Сөслө јураарына темигери.	1
4.4	М.В.Мундус-Эдоков «Јайгы энир» деп үлгерге ылгамал.	1
4.5	«Карагуланын јаргызы» деп басняны кычырып, шүүлте айдары.	1
4.6	Алтай литературада басня деп жанрдын өзүми. С.Суразаковтын, Ч.Еремзеевтин ле о.ө басняларын шиндеп көрөри.	1
4.7	П.В.Кучияктын јүрүминен. «Үч кыс» (Драманын үзүги). Лаптап кычыраары, јартамал кычырыш.	1
4.8	Балдардын јүрүм учун тартыжузы. Јүзүндерле кычыраары.	1
4.9	Танынан кычыраары. П.В.Кучияктын «Үч кыс» деп пьесазын толо кычыраар.	1
4.10	С.С.Суразаков «Кайчы». Куучынды јүзүндерле кычыраары, куучындаары.	1
4.11	Кайчынын сүр-кебери аайынча иш. Кайчылар керегинде сөс.	1
4.12	И.В.Шодоев «Баштапкы алтамдар» (тизү куучындар). «Межелик». Амыр јаткан алтайларга јуу-чак түшкени.	1
4.13	Коркышту өйлөр уулчактын көзиле.	1
4.14	Куучыннын сүр-кеберлерин, омордын санаа-күүнин јартаар.	1
4.15	И.П.Кочеев «Митяш». Балдар јаныскан – эмди не болор, канайдар?	1
4.16	Ченелте өдөт. Үзүкле иш.	1
4.17	Күч айалгада эп-арганы тап-каны. Чокым, јарт кычыраары	1
4.18-4.19	Чүмдемел иш бичири. «Меге јараган герой» (повесть аайынча).	2
4.20	А.Ф.Саруева «Туулар чечек-теринин кожонгы». Алтайдын сүр-кебери, ар-бүткени.	1
4.21	А.О.Адаровтын «Кара суу» деп үлгеринде чүм-јандардын учуры.	1
4.22	Э.М.Палкин «Алтай». Алтайдын сүр-кеберин көргүскенин јартаары.	1
4.23	Тил темиктирери. Јурук јураары (үзүкти эске үренери).	1
4.24	Л.В.Кокышев «Туулардан келген балдар» Јуу ойинде балдардын болужы, ижи. Јалтанбас каруулчык.	1
4.25	Уйку келбес тун. Јартамал эдип кычыраары.	1
4.26	Јакылталу үйдежү. Кычырганы аайынча кичинек ойын тургузып, көргүзери.	1
4.27	Үредү башталган – амаду бүткен. Толо куучындаары.	1
4.28	Танынан кычыраары. А.Сабашкин «Турна үни көндугер алдында»	1
4.29	Б.У.Укачин «Ак уй мөөрөйт». Өткөн өйлөрдү эзеткени.	1
4.30	Төрөлин корыган јуучылдарга тургускан кереестер керегинде сөс.	1
4.31	П.В.Самык «Таадаларыска кереес сөс». Чүмдемелди лаптап кычыраары.	1
4.32	А.Я.Ередеев «Солонгы». Көскө јуралган кеендик јурук.	1
4.33	К.Ч.Төлөсов «Эненин кару балдары». Кичи ле ар-бүткеннин колбузы. Алдынан бойы кычыраары.	1

4.34	С.К.Манитов «Элик». Ар-бүткен ле киж. Аркада болгон драма.	1
4.35	Куучынды бүткүлүнче шиндеери.	1
4.36	Јурук (үлгөр чүмдеп) журап корулаары «Алтайымнын байлу ан-кужы»	1
4.37	М.Пришвин «Кардын алдында куштар»	1
4.38	Тангынан кычылары. В.Т.Самыков «Кышкы аркада». Кышкы ар-бүткеннин сүр-кебер-лерин анылаары.	1
4.39	Н.Б.Бельчекова «Тайгыл». Куучынды кычырып, сүр-кебер-лерди јартаары.	1
4.40	Б.Я.Бедюров «Мындый кейди мен». Алтай јердин кеени.	1
4.41	Ј. Б. Каинчин «Ай эски түн». Чокым, јарт кычылары, тос шүүлтезин айдары.	1
4.42	Куучында сүр-кеберлерге характеристика берери.	1
4.43	К.Ч.Төдөсов «Бистин јурт јиит кижинин көзиле»	1
4.44	Јурамал бичири эмезе јурук јураары. Менин турамнын ичи (класстын ичи).	1
4.45	Энеликтин ле тилдин темаларынын колбузы. Б.К.Суркашев «Эненин эрке сөстөри».	1
4.46	А.М.Самунов «Тилинди, балам, ундыба»	1
4.47-4.48	Јүрүмде адалардын учуры. В.Т.Самык «Адамнын колдоры»	2
4.49	Ж.Дашдондог «Менин адам»	1
4.50-4.51	Тил темиктирери. «Менин адам» деп чүмдемел бичири.	2
4.52	Јыл туркунына үрөнгенин катап көрөри. Тест иш.	1

7 класс

	Калыктын чүмдү сөзинен	7
1	Кожон – албатынын чүмдеген поэзиясынын лирикалык жанры. Кожондордын жанрлары, учуры, кееркедер эп-аргалары.	1
2	Түүкилик кожон. Тос шүүлтези ле чүмделген эп-аргалары, күрмелгези ле учуры. «Кан-Алтай». Алтайдын сүр-кебери, кожондо түүкилик айалгалар.	1
3	Кай чөрчөк «Алтын-Туујы». Кай чөрчөкти үзүктеп, үнле анылап кычылары.	1
4	Өлөңчинин буудактарын өдүп чыкканы. Чокум, јарт кычылары.	1
5	«Ојто јаныш јок!» Алтын-Туујынын болужы. Сөслө јураары.	1
6	Баатыр кыс кааннын айбыларында. Сүр-кеберлерди анылаары.	1
7	Алтын-Туујынын јенүзи. Кай чөрчөктин тос шүүлтези, кееркедими.	1
	Јебрен түрк литературанан	2
8	Тонйукук. Јуучылдын јолы керегинде јартамал сөс. Кереес таштан көчүрилген текстле иш.	1
9	А.О.Адаров «Тонйукуктын санаалары». Тонйукуктын сүр-кебери јуралганы.	1
	Алтай литературанан	59
10	М.В.Чевалков «Кырачы ла Анчы» - баштапкы алтай туујы. Туујынын үредү учуры.	1
11	Г.И.Чорос-Гуркин «Алтай».Чүмдемелде Алтайдын сүр-кебери јуралганы, чүмдемелдин мотивтери.	1
12	М.В.Мундус-Эдоков «Маргаан». Сүр-кебердин учуры, тузаланган эп-аргалары.	1
13	П.А.Чагат-Строев «Ојгор-Баатыр». Туујыны чокум, јарт кычылары.	1

14	Түүкилик ой лө онын кееркедим телкемин ондогоны аайынча айдары. Тууынын төс шүүлтези.	1
15	П.В.Кучияк «Өскүс-Уул». Чокум, жарт кычырып, толо куучындаары.	1
16	Жаңы жүрүмгө жүткүгени. Төс геройдын көрүм-шүүлтези өскөни.	1
17	Чүмдемелдин сюжеди ле геройлоры аайынча схема тургузары. Чүмдемелдин тургузылганы, кееркедим эп-аргалары.	1
18	Л.Т.Бедюров – жуучыл үлгерчинин чүмдемелдери. Жуунун жалаңдарынан ийилген чүмдемелдер.	1
19	Ч.И.Енчинов «Ай канатту шонкорым». Лирикалык геройдын күүн-санааларын, ич санааны једимдү јетиргени.	1
20	Куучын тургузары. «Төрөлин корыган жуучыл таадам» (жуучылдар керегинде)	1
21	Ч.И.Енчинов «Ай-Тана». Текстти жүзүндөп кычыары. Драманын жүрүмдеги учуры, сюжеди ле төс шүүлтези.	1
22	Өскө калыктардын литературазынан. М.Джалиль «Жайым ла бар болзо чы», «Кушкаш». Жайымнын учурын јартаары. Үлгердин түп-шүүлтези.	1
23	И.В.Шодоев «Качук» (үзүктер). Жууда турушкан үй кижинин сүр-кебери.	1
24	Төс геройдын жүрүмдик јолы керегинде кычырганы аайынча куучындаары.	1
25	А.Ф.Саруева «Алтын-Көлим». Алтын-Көлдүн сүр-кеберин жураган эп-аргалар. Үлгерде кееркедим сөстин учурын јартаары.	1
26	Ч.А.Чунижеков «Мундузак» – автобиографиялык чүмдемел. Үнле аңылап кычырып, јартамал эдери.	1
27	Чүмдемелдин төс геройынын кылык-јаңы. Жүрүмдик јолынын чийүзин темдектеери.	1
28	Өскө калыктардын литературазынан. С.Тока «Араттын сөзи». Алтай ла тыва калыктардын түүкилик јолы керегинде јетирүлөр.	1
29	Озодо улустын күч жүрүми. Чүмдемелдин сюжедин, темазын, көдүрилген сурактарын айдары.	1
30	С.С.Суразаков «Көндөй мылтык». Озогы жүрүм көргүзилгени. Кычырып, кыскарта куучындаары.	1
31	Кижинин јайымы неден де баалу деп шүүлтени јартаары. Түүкилик өйдө көргүскени.	1
32	Л.В.Кокышев «Дикарка». Граждан жуунун өйлөринде алтай калыктын жүрүми көргүзилгени.	1
33	Эне кижинин сүр-кебери јуралганын темдектерге тайанып, куучындаары. Ар-бүткеннин јурамалынын учурын јартаары.	1
34	Куучыннын адын јартап, төс удурлажу, сюжеттин өзүми, куучындаачы ла автор керегинде санаа-шүүлтени чыгара айдары.	1
35	Л.В.Кокышев «Эски гардеробтын ичинде (Бөрүктер)". Куучынды үнле аңылап, жүзүндөп кычыары.	1
36	Шоодылганду куучында эки телкем көргүзилгенин ајарып, чүмдемелдин ондайын јартаап алары.	1
37	Л.В.Кокышев «Культуразы јок немелер». Үлгерди кычырып, жүрүмдик учурын јартаары.	1
38	А.О.Адаров «Сүүмји меге күн берген». Үлгердин төзөгөзінде салынган сезимди ачары.	1
39	Б.У.Укачин «Өлтүргөн болзом тороны». Чүмдемелдин автобиография	1

	төзөлгөзи, чындык жүрүмдүк учуралдар салынганын жартаары.	
40	Жуу ойинде ач-үреннин жүрүмин көргүскени. Чокум-жарт кычырып, текстке жуук куучындаары.	1
41	Төс лө болушчы геройлор. Сүр-кеберлерле тундештирү иш өткүрери.	1
42	Б.У.Укачин «Төрөлим». Чүмдемелди учурлу бөлүктөрине бөлип, үнле анылап кычыраы, күүн-санааны чыгара айдып, шүүлте эдери.	1
43	«Кичү Төрөлим керегинде сөс». Төрөл журты керегинде материал жууп, шинжү иш бүдүрери. Презентация көрөри.	1
44	Б.У.Укачин «Тайганын жаны». Чүмдемелде «Ар-бүткен ле кижини» деп тема көдүрилгени.	1
45	Сүр-кеберлерге тундештирү характеристика берери. Кычырганы аайынча шүүнип куучындаар.	1
46	Ар-бүткен ле кижинин колбузы бичикте ле жүрүмде. Төс темазын ла шүүлтезин айдари.	1
47	Ш.П.Шатинов «Алтай чөрчөк». Философиялык учурлу чүмдемелге ылгамал эдери. Жарт кычырып, төс шүүлтезин жартаары.	1
48	Л.Б.Каинчин «Кайчы». Кайчылар керегинде сөс. Презентация ишти көрүп, билерин айдари.	1
49	Ойгор сөстү Кайчынын жүрүми. Лаптап кычыраы.	1
50	Шыраны ла тороны јенген ойгор сөстин терен учуры, ийдези. Чүмдемелди үзүктери аайынча кычырып, толо куучындаары.	1
51	Уулчактардын сүр-кебери, омордын жүрүминде кай чөрчөктин учуры. Кычырганын куучындаары. «Ойгор кайчылар» деп үлекер тургузары.	1
52	Э.М.Палкин «Аржан». Аржан –алкыш-бийанду суу. Үлгерде күүн-санаа, күүн-тап солынганы.	1
53	Үлгерди шүүлтези аайынча бөлүктөргө бөлип, кажы ла бөлүкте ар-бүткеннин јуругын айдари.	1
54	Өскө калыктардын литературынан. Ч.Т.Айтматов «Ак кереп (чөрчөкти ээчий)». Уулчакта эки чөрчөк болгон	1
55	Ар-бүткенди чеберлеери деп тема көдүрилгени. Мүүстү Эне-Мыйгак керегинде чөрчөк- таадазынын чөрчөги.	1
56	Персонажтардын кылык-јаны керегинде көрүм-шүүлтени айдари.	1
57	А.Я.Ередеев «Ажудагы балыктар». Ар-бүткенди корыыры ла чеберлеери аайынча экологиялык сурактарды тургусканы. Чокум, јарт кычыраы. Урок-презентация.	1
58	«Ару көлдө!» Кортымаштын тапкан эп-сүмези јуруктарда.	1
59	Б.Я.Бедюров «Бис ончобыс – карындаш». Најылыктын темазын ачканы.	1
60	В.Т.Самыков «Алтайдын ла кижиликтин уулы». Кижини ле јер-телекейдин колбузы. Кижинин бийик учуры, јер үстинде каруулузы.	1
61	Өскө калыктардын литературынан. Экзюпери А. «Кичү-бий». Кижинин ле ар-бүткеннин колбузы, кижинин каруулузы. Философиялык чөрчөк, притча.	1
62	Бабрашев В.В. «База ла как куру келдим, эне». Лирикалык геройдын күүн-санаалары. Үлгердин төс шүүлтезин, үредү учурын айдари.	1
63	Маскина Л.Я. Јурамал-куучындар «Төрөл симфония». «Күски Алтайым» «Кулады». «Јайлуда» - анылузын, темазын жартаары. Тундештирү иш.	1
64	Сартакова С.М. «Тилим». Алтай тилдин учуры керегинде шүүлте айдылганын жартаары.	1
65	Манитов С.К. «Јүрүмнин тыны». Чүмдемелде түүкилик ой көргүзилгени.	1

66	Лейнектің сүр-кеберін ле кылык-жанын көрөри. Ұзүкти лаптап кычырар.	1
67	Шукшин В.М. «Бөрүлер». Кижинин кылыгы жеткерлү кызаланду айалгада.	1
68	Тест иш. Жыл туркунына үренгенин катап көрөри.	1

ТЕМАЛАРЛА ПЛАНДААРЫ
8 КЛАСС

№ п/п	Наименование разделов и тем программы	Количество часов		
		Всего	Контрольные работы	Практические работы
1	КАЛЫКТЫН ЧҰМДҰ СӨЗИНЕН Кай чөрчөктөр.Атту-чуулу алтай кайчылар ла оlorдын репертуары.«Маадай-Кара» – эрте феодальный общественный колбулар тужында гы эпос. Сибирьдеги калыктардын эпикалык чўмдемелдери. Алтын-Арыг (Хакас албатынын кай чөрчөги).	10		
2	АЛТАЙ ЛИТЕРАТУРАНАН (XXч. экинчи жарымы) И.В. Шодоев. «Кызаланду жылдар» (тўўкилик роман).	5		
3	С.С. Суразаков. Бичиичи керегинде сөс. «Чанкыр энирде» , «Аргымак» (тууҗы)	3		
4	Л.В. Кокышев. Аргымак", «Тумантык Аркыт» (драма),«Јерлик гладиолус» (ўлгер). «Ундубагар» (ўлгер)	5		
5	А.О. Адаров. Комус (баллада), «Гуркиннинг јуруктарын көрўп тура», «Тонйукук» (тууҗынан алынган ўзўктер).	7		
6	Э.М. Палкин. «Ээчий-деечий турадыс» (ўлгер), «Кый темдек», «Амыр» (тууҗынан алынган ўзўктер	4		
7	Өскө калыктардын литературазынанР.Акутагава «Јөргөмөштин учугу».	1		
8	Б.У. Укачин. Эжерликтер ле экчеликтер. А. Даржай. Ўлгерлер.«Сок јангыс уулы»	4		
9	Өскө калыктардын литературазынан.А.Даржай. Диптих.«Коноочы»,«Бис ончобыс – карындаштар».	2		
10	Ш.П. Шатинов. «Јол, сакылта ла эне» (ўлгер), «Мен – таш кезер», «История алдымда» (ода)	2		

11	К.Ч. Төлөсов. «Кубал баскан от жанында санаалар»(статья) (1997), «Кайда ол жол?» (повесть)	3		
12	А.Я. Ередеев. «Текийт өбөгөн» (куучын)	1		
13	В.Т. Самыков. «Төрөл жеримнин жаражын айкап...»	1		
14	Ј.Б. Каинчин. «Көстөриме туулар көрүнзин», «Көзибисте Көк-Кайа»	10		
15	Б.К. Суркашев. «Базырыктагы баатырдын сүнези», «Алтайда энир»	1		
16	Б.Я.Бедюров. «Себи-Бажынын жанары», «Там ла там төрөл журтымнан ырап...», «Кезер таш»	2		
17	Ј. Маскина. «Көгөл мүркүт уйазы»	3		
18	С. Сартакова. «Таныжалы», «Өскө тил – өскө салым»	2		
19	Өскө калыктардын литературазынан. И.М. Гоголев «Айхал»	1		
20	Ўренгенин бириктире көрөри. Тест иш	1		
ОБЩЕЕ КОЛИЧЕСТВО ЧАСОВ ПО ПРОГРАММЕ		68		

ПОУРОЧНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ **8 КЛАСС**

№ п/п	Тема урока	Количество часов		
		Всего	Ченелте иштер	Практический иштер
1	Кай чөрчөктөр – эн улу поэзия, кеен чүмделге. Баатырлардын ат-нерелү керектери керегинде эпикалык чүмдемелдер.	1		
2	Атту-чуулу алтай кайчылар: Н.У.Улагашев, А.Г.Калкин, К.Кокпоева, Ш.Марков ло о.ö.	1		
3	Улу жүрүмдү ойгор кайчылар керегинде сөс.	1		
4	«Улу Маадай-Кара журуктарда». «Маадай-Кара» - эрте-феодальный общественный колбулар тужындагы эпос. Урок-презентация.	1		
5	Баатырлардын ла оlorдын öштүлеринин сүр-кеберлерин көргүскен поэтический эп-аргалар.	1		
6	«Маадай-Кара» деп баатырлык эпостын бөлүктери аайынча иш. Төс темазы ла түп шүүлтези.	1		
7	«Маадай-Кара» деп кай чөрчөктө эпикалык сүр-кеберлердин, сүр-темдектердин учуры.	1		
8	Кай чөрчөктин кееркедим эп-аргалары. Тематиказы ла сюжедин жартаары.	1		
9	Сибирьдеги калыктардын эпикалык чүмдемелдери.	1		
10	Кай чөрчөк керегинде үренигин бириктире көрөри. Тест иш.	1	1	
11	И.В.Шодоев «Кызаланду жылдар» - баштапкы алтай түүкилик роман. Түүкилик чындык ла кееркедим чындык. «Тарык» деп үзүкле иш.	1		
12	«Агару кан». Жуучыл баатырлардын ат-нерези, төрөлчи күүни.	1		
13	Алтайы ла албатызы учун тартыжу. Үзүктерди кычырып, карта	1		1

	тургузып чырмайары.			
14	Төс геройлордын (Карчага, Чече, Түүкей...) сўр-кеберлериле иш.	1		
15	«Чеченин тартыжузы ла өлүми». Кычырганы аайынча толо ло жайым куучындаары.	1		
16	С.С.Суразаков. Бичиичи керегинде сөс. «Чанкыр энирде». Көстин алдында јуралган јурук. Лирикалык геройдын кўўн-санаазын јартаары.	1		
17	«Аргымак» (туујы). Лаптап кычырып, сюжеди аайынча иштеери.	1		
18	Туујынын төс шўўлтезин јартаары. Төрөлчи кўўнге ајару эдери.	1		
19	Л.В.Кокышев «Аргымак». Өйди керелеген сўр-темдек.	1		
20	«Јерлик гладиолус» деп ўлгерде јўрўмнин учуры, ичкери јўткиген амаду.	1		
21	«Ундыбагар». Алтай јерис ўргўлјик, эл-јоны өзөр. Кереес сөстин учуры.	1		
22	«Тумантык Аркыт» деп драмада граждан јууда калыктын чакпыражы.	1		
23	Јииттердин көрўми ле амадулары. IV, V көргўзў аайынча иш. Ўйелер ортодо колбу.	1		
24	А.О.Адаров «Комыс». Поэттин айлаткыш санаалары, амаду-кўўни. Ўлгердин бөлўктеринин төс учурын, тургузылганын ла төс шўўлтезин јартаары.	1		
25	Јетирў белетеери «Алтай ойноткылар».	1		1
26	«Гуркиннин јуруктарын көрўп тура...». Кайкалдын телекейинде.	1		
27	Ўлгерде Чорос-Гуркиннин јуруктарынын эбелгеzi. Ўлгер ле јуруктарла иш.	1		
28	«Тонйукук» (ўзўктер). Ўч улу тўрк. Төс геройлордын сўр-кебери јуралганы.	1		
29	Төс герой санаада, ол ажыра јебрен ойликте калыктын салымы јуралганы.	1		
30	«Тонйукуктын санаалары» деп туујыны кычыары.	1		

31	Э.М.Палкин «Ээчий-деечий турадыс». Якшы керектер жастыраны илелегени.	1		
32	«Амыр јобош бу түнде». Јүрүмди сүүген күүн-тапты јетиргени.	1		
33	«Амыр» (үзүктер). Јиит кижинин ал-санаалары, төрөл јериле колбузы.	1		
34	Амырдын амадулары, једимдери. Үзүктерге план тургузып, толо куучындаары.	1		
35	Р.Акутагава «Јөргөмөштин учугы». Канјуттын јүрүмде кылык-јангы, эткен кереги, «ол јерде» кыйыны.	1		
36	Б.У.Укачин. Эжерликтер ле экчеликтер. Учурлу, терен шүүлтөлү айдылган санаалар.	1		
37	«Сок јаныс уулы». Лаптап кычырып, темазын ла курч суракты айдары.	1		
38	Үйелер колбузы. Тургузылган курч суракты јартаары.	1		
39	Куучыннын адын ла төс шүүлтезин көрөри.	1		
40	А.Даржай. Диптих 1.«Коноочы». Үлгердин төзөлгөзінде салынган кеп куучын. 2. «Бис ончобыс – карындаштар».	1		
41	«Очогыстын кудайы – от-эне» деп куучын өткүрери.	1		1
42	Ш.П.Шатинов «Јол, сакылта ла эне». Јолдыктардын јажыдын ачып, јартаары.	1		
43	«Мен – таш кезер» деп үлгерде јебрен кереестердин эмдиги өйдө учуры. «История алдымда» (ода). Жанрдын аңылу темдектери.	1		
44	К.Ч.Төлөсов «Кайда ол јол?». Јүрүмдик учурлу чүмдемел.	1		
45	Уулчактын амадулары, ал-санаалары, сакылтазы. Сюжедин толо куучындаары.	1		
46	Ижемји ле амадунын учуры. Јантык-Курт төрөл јуртында. Лирический айладу.	1		
47	К.Төлөсов «Кубал баскан от јанында санаалар» (статья).	1		
48	А.Я.Ередеев «Текийт өбөгөн». Кижинин бу јүрүмдеги јери ле учуры.	1		

49	В.Т.Самыков «Төрөл јеримнин јаражын ајыктап...». Өй керегинде санаалар. Алтайыла, јүрүмле оморкогоны.	1		
50	Ј.Б.Каинчин «Көзибисте Көк-Кайа». Кижиле ар-бүткеннин колбузы.	1		
51	Сүр-кеберлерди анылап темдектеери, учурын јартаары. Көлөткөнүн учурын јартаары.	1		
52	Сүр-темдектердин учуры. Куучында байлу тындулар ла агаштардын учурын јартаары.	1		
53	Куучыннын тургузылганы, автордын тузаланган эп-аргаларын јартаары.	1		
54	«Баш ла болзын!...» Кижинин айландыра турган ар-бүткенине каруулу болгоны.	1		
55	Байтыт – Телекейлик Агаш керегинде үзүкти кычырып, учурын ачары.	1		
56	Кижиле орчылан бек колбуда. Куучыннын анылу темдектери.	1		
57	Ј.Б.Каинчин «Көстөриме туулар көрүнзин» деп куучында өткөн өйдин јанылгазы темдектелгени.	1		
58	Кижиле киндү, төрөлдү. Јүрүмде төрөл јер ле калыктын учуры. Кычырганына јартамал эдери.	1		
59	Төрөл кан, јер кычырып, тартып јат. Куучыннын төс шүүлтезин јартаары.	1		
60	Б.К.Суркашев «Алтайда энир». Көскө јуралган јурук. «Пазырыктагы баатырдын сүнези». Өткөн түүкилик өй керегинде санаа.	1		
61	Б.Я.Бедюров «Себи-Бажынын јанары», «Там ла там төрөл јуртымнан ырап...» Кижиле төрөл јериле бек колбуда болгонын јартаар.	1		
62	«Кезер таш». Чөлдүн кереес каруулынын учурын айдары.	1		
63	Ј.Маскина «Көгөл мүркүт уйазы». Кижиле кижиликтин түүкилик өйлөрдө учуры.	1		
64	Чүмдемелдин төс темазын темдектеп, төс шүүлтезин јартаары.	1		

65	С.Сартакова «Таныжалы». Куучыннын темаларын анылап, күүн-санааны айдары.	1		
66	«Өскө тил – өскө салым». Төрөл тил керегинде тургузылган суракты курч жартаары.	1		
67	И.М. Гоголев «Айхал». Эзендежеринин учурын жартаары.	1		
68	Жыл туркунына үрөнгенин катап көрөри. Тест иш.	1	1	
ОБЩЕЕ КОЛИЧЕСТВО ЧАСОВ ПО ПРОГРАММЕ		68	2	3

№	Бөлүктөр лe темалар	Тоо
1	Алтайлардын түүкизинен	3
1.1	Кире сөс. Фольклор – байлык энчи болгоны. Калыктын чүмдү сөзинин жанрлары.	1
1.2	Алтай VIII чакта Күнгер каандыктын тергеезинде.	1
1.3	XIX чакта Алтайга келген абыстардын ижинин учуры. Алтай духовный миссиянын ижи, тузазы, једикпес-тутактары. Урок-презентация.	1
2	Алтай калыктын чүмдү сөзинен	6
2.1	Алтайга атту-чуулу шинжүчилер келгени: В.В.Радлов, В.И.Вербицкий, Г.Н.Потанин, А.В.Анохин, А.Г.Данилин. Урок-презентация.	1
2.2	Шинжүчилердин иштерин кычырып, төс шүүлтезин айдар.	1
2.3	В.И.Вербицкий «Кожондор». Алтай кожондордын поэтиказын тундештирер.	1
2.4	Алтай оос поэзияны јууганы ла шиндегени: XIX-чы чактын јарымынан ала XX-чи чактын башталганына јетире. Алтай калыктын көрүм-шүүлтези, јандаган јаны шинжүчилердин ижинде.	1
2.5	XX ч. 30-чы јылдарынан ала 90-чы ј. оос поэзияны јууп шиндегени. С.С.Суразаков «Алтай фольклорды јууганы ла шиндегени».	1
2.6	Төс Азиянын (ол тоодо Сибирьдин) калыктарынын оос поэзиясында кай чөрчөктөр	1
3	Јебрен түрк литературанан	12
3.1	Јебрен түрк ой, јүрүм керегинде куучын өткүрери.	1
3.2	Алтайда табылган јебрен түрк таш бичик кереестер. Јебрен түрк бичиктер лe оос поэзиянын түней лe башка темдектери.	1
3.3	Урок-презентация «Түрк каандыктын улу ойи».	1
3.4	«Күл-тегинге эзем кереес». Улу јуучылдын атту-чуулу керектерин кычырганы аайынча јартаары.	1
3.5	«Кичү кереес бичик». Көчүриштерди тундештирип көрөр иш.	1
3.6	«Малая надпись» (А.В. Преловскийдин көчүргениле). Кычырганын куучындаары.	1
3.7	«Јаан кереес бичик». Содержаниези аайынча тундештирү иш.	1
3.8	«Тонйукукка эзем кереес». Јуучыл бичиичинин ойгор керектерин чүмдемелден таап, чокымдап алары.	1
3.9	Јуучыл бичиичинин ойгор керектерин чүмдемелден таап, чокумдап алары.	1
3.10	Урок –презентация «Алтай калыктын бичиктеринин түүкизинен».	1
3.11	«Белге бичик» (IX чак), «Судур бичик». Олордын јүрүмдеги учуры.	1
3.12	Јебрен түрк литература керегинде үренгенин бириктире көрөри.	1
4	Өскө калыктардын литературазынан	1
4.1	«Игорь-кнес лe черүзи керегинде сөс» (XIIчак). («Слово о полку Игореве»)	1
5	Түрк-монгол ойликтин литературазынан (XIII-XVIII ч.)	12

5.1	«Огус каан» (XV чак). Кычырып, чүмдемелдин төс шүүлтези.	1
5.2	Моңолдордын эржинелү кеп куучыны (XIII чак) – литературалык кереес. Баштапкы бөлүктү кычырып, шүүлте айдары.	1
5.3	Экинчи бөлүктү кычырып, төс темазын, оос поэзияла колбузын, поэтикалык эп-аргаларын айдары.	1
5.4	Чүмдемелде алтайлардын өбөкөлөри керегинде жетирүүлөр.	1
5.5	Түрк-моңол калыктардын ук-сөөктөр керегинде литературалык жанры.	1
5.6	Ойроттордын түүкизинен. Ойроттордын тангынан төзөгөн литературалык бичиги.	1
5.7	Ойрот литературанын чүмдемелдери. Ойрот бичиктин төзөөчизи керегинде.	1
5.8	Ойроттордын XVI-XVII чактарда баатыр башчылары керегинде сөс. Байбагас баатыр. Кошут укту Галдама-нойон.	1
5.9	«Ук-төс» алтай литературанын жанры. Кеп куучын «Солтоннын уулдары»	1
5.10	Алтайлардын жүрүминде кеп куучыннын учуры керегинде куучын өткүрери.	1
5.11	«Солтоннын уулдары» деп эки бөлүктү пьесаны кычыраы ла жартаары.	1
5.12	Түрк-моңол-ойрот өйликтиң литературазы керегинде үрөнгенин бириктире көрөри.	1
6	Алтай литературанын	18
6.1	Өйликтиң анылузы. Текши Россияда ла Туулу Алтайда кубулталар.	1
6.2	М.В.Чевалков. Бичиичи керегинде сөс. Урок-презентация.	1
6.3	«Үредү ле уткаа сөстөр». Үредү учурлу сөстөрдин төзөлгөзи.	1
6.4	«Кырачы была Анчы» - баштапкы алтай тууы. Тууынын түп шүүл-тезин жартаары.	1
6.5	«Чөбөлкөптүн жүрүми» деп автобиографический повестьтин чүмделгени, учуры. Повестьте географический, этнографический ле түүкилик материалдарды шиндеери.	1
6.6	Повестьтин бичилген кеми ле эп-аргалары.	1
6.7	Класста эмес кычыраы. С.С.Суразаков «Чөбөлкөп»	1
6.8	И.М.Штыгашев «Алтай кижинин Киев, Москва ла оны эбиреде жорык-таганы»,	1
6.9	Жол-жоруктагы чүмдемелдин учуры. Куучын өткүрери.	1
6.10	«Үредүге киргени». Чүмдемелди кычырып, геройдын үредүге амадаганын жартаар.	1
6.11	Г.И.Чорос-Гуркин. Салымы ла чүмделге жолы. Урок-презентация.	1
6.12	Куучын кептү үлгер «Алтай» (Алтай кижинин өскө талада ый-сыгыды). Алтайдын сүр-кебери.	1
6.13	«Алтай» кычырып, өйдин курч сурагын айдып, келерлик керегинде шүүлтелерди жартаар.	1
6.14	«Алтай ла Кадын». Алтай – Г.И.Чорос-Гуркиннин чүмдемелдеринде төс сүр-кебер.	1
6.15	«Кызына бичиген самаранан» (үзүк). Куучын кептү чүмдемелдерин кычыраы.	1
6.16	Калыктын түүкилик салымын ла улу журукчынын иштерин, куучын кептү үлгерлерин колбуда шиндеери.	1

6.17	И.Ефремов «Туулар ээзинин көли» (повесть).	1
6.18	М.В.Чевалковтын, И.М.Штыгашевтин ле Г.И.Чорос-Гуркиннин алтай литературада учуры ла јери.	1
7	Алтай тема орус бичиичилердин чүмдемелдеринде	6
7.1	В.В.Радлов «Из Сибири» (Страницы дневника). Алтайлардын јадын-јүрүми шинжүчинин көрүмиле.	1
7.2	Кычырганы аайынча алтайлардын јүрүминин, кылык-јанынын анылузын айдары. Өйлө кожо болгон кубулталарды јартаары.	1
7.3	«Алтайла јоруктаганы». Чүмдемелди кычырып, куучындаары.	1
7.4	Н.М.Ядринцев «В дальних странствиях». Алтайлардын јүрүмин көргүскенин јартаар.	1
7.5	В.Я.Шишков «Чуйда болгон керектер» деп куучындардын төс темазы, түп шүүлтези	1
7.6	Литература ла культуранын өзүми. Алтай фольклорды јууганы, онын өнжигени. Бичиичилердин ченелте чүмдемелдери.	1
8	XX –чи чактын 20-чи жылдардагы эл-јондык ла литературалык айалга	10
8.1	Литература ла культуранын өзүми. Алтай фольклорды јууганы, онын өнжигени. Бичиичилердин ченелте чүмдемелдери.	1
8.2	Н.А.Каланаков. Пьеса «Јаны јүрүм». Чүмдемелди јүзүндерле кычырары.	1
8.3	Пьесада өйлө кожо келген кубулталардын учурын јартаары.	1
8.4	М.В. Мундус-Эдоков. Јүрүми ле чүмделгези. Урок-презентация.	1
8.5	М.В. Мундус-Эдоковтын кееркедим телекейинин анылузы. Үлгерлеринин тематиказын, төс шүүлтезин јартаары.	1
8.6	М.В.Мундус-Эдоковтын баснялары «Түлкү ле күртүк», «Бөрү ле тийиннин балазы», «Кас ла турна».	1
8.7	«Кузуктын ижи», «Айу», «Ан өйи», «Баштапкы кар». Кееркедими ле төс сурактары.	1
8.8	«Озогызы ла эмдигизи» деп пьесанын төс темазы, тартыжунын учуры. Ылгамаары.	1
8.9	Пьесада јаны өйдин улузынын сүр-кебери. Пьесанын түп шүүлтези.	1
8.10	Јыл туркунына үренгенин катап көрөри. Тест иш.	1

ҮРӨДҮГӨ КЕРЕКТҮ ҮРӨДҮ-МЕТОДИКАЛЫК ИШТЕРДИН ТИСМЕЗИ

5 класс	Алтай литература. 5 класс.
	Алтай литератураны 5-чи класста үредер методикалык ууламјылар.
	Үренер бичиктин электрон бүдүми. /сайт издательства «Ланит»/
6 класс	Алтай литература. 6 класс.
	Алтай литератураны 6-чы класста үредер методикалык ууламјылар.
	Үренер бичиктин электрон бүдүми. /сайт издательства «Ланит»/
7 класс	Алтай литература. 7 класс.

	Алтай литератураны 7-чи класста ўредер методикалык ууламјылар.
	Ўренер бичиктин электрон бۆдўми. /сайт издательства «Ланит»/
8 класс	Алтай литература. 8 класс.
	Алтай литератураны 8-чи класста ўредер методикалык ууламјылар.
	Ўренер бичиктин электрон бۆдўми. /сайт издательства «Ланит»/
9 класс	Алтай литература. 9 класс.
	Алтай литератураны 9-чы класста ўредер методикалык ууламјылар.
	Ўренер бичиктин электрон бۆдўми. /сайт издательства «Ланит»/

Техникалык эдим-јазалдар:

- мультимедиялык компьютер;
- мультимедиялык проектор;
- телекоммуникациянын јепселдери (электронный почта, интернет);
- экран;
- телевизор;
- аудиоматериалдар.